

УКРАЇНСЬКИЙ ЖУРНАЛ
4|2026

Фото: В'ячеслав Раєвський

Наш читачу!

Цей номер ми віддаємо до друку 20 вересня 2026 року. Якщо російська агресія почалася 20 лютого 2014 року — росіяни самі викарбували цю дату на медалі міністерства оборони рф «За повернення Криму», — війна триває вже 12 років і 7 місяців. Європа 4595 днів живе у війні, причину та мету якої багато хто досі не розуміє.

Вахтанг Кебуладзе має рацію: росію в Україні цікавить єдиний ресурс — людський. Не території, не мінерали й не пшениця, а саме люди. Так, вона вбиває сотні тисяч, аби підкорити мільйони. Для чого або проти кого вона планує використати цей ресурс — гадаю, здогадатися неважко.

Нас попереджають, що наступні місяці будуть надскладними. Не кожна країна Європейського Союзу вистійть із честю. Постійні вибори, передвиборчі кампанії, нечувана брехня, цинізм та фантомні болі колишніх недовершених імперій ускладнюють ситуацію в Європі. Так само даються взнаки й результати виборів 2019 року в Україні. Але назад вороття немає.

У багатьох випадках європейські народи повторять шлях українського й увійдуть у війну в політично ослабленому становищі.

Від редакції «Українського журналу» — Ленка Віх

КРЕСТИ ГОСПОДНІ КЪ ПОКОЮ ТВОЕМУ

Російська жорстокість

Текст: Вахтанг Кебуладзе, Київ

Фото: Український журнал

Останнім часом від інтелектуалів із різних країн світу я часто чую питання: «Як росіяни можуть бути такими жорстокими, якщо в них така культура?». Моя відповідь: «Саме тому, що в них така "культура", вони такі жорстокі».

Скажімо, ті, хто захоплюються або вдають, що захоплюються творчістю Льва Толстого та Фьодора Достоєвського, не розуміють, що з цих двох письменників починаються дві згубні тенденції. Зрозуміло, що їхню творчість не можна звести лише до цього, але не помічати ці тенденції вкрай небезпечно.

Захват від власної деградації

Достоєвському притаманно те, що я назвав би захватом від власної деградації. Він не пише з дистанції про російський мертвий дім, а говорить із нього; він не критично описує бісів російського пекла, а промовляє з його осердя. Його твори просякнуті отрутою зла, ненависті та презирства до людини. І він сам хмеліє і шаленіє від цього отруйного пійла. Достоєвський — це шаман російського зла, який затаєто закликає його, зачарований глибиною морального, естетичного, психічного й фізичного занепаду людини в російському світі смерті. Скажімо, справжнім сенсом його роману «Злочин і покарання», за влучним висловом Тетяни Огаркової, насправді є злочин без покарання та покарання без злочину. У такий збочений спосіб споконвіку й аж дотепер облаштована російська соціальна реальність: згори — безкарні злочинці, зісподу — безправні раби, карають яких не за злочини, а через їхню слабкість. І такий потворний триб існування росія впродовж усієї власної історії поширює на землі, які захоплює, та на народи, які поневолює та асимілює.

Образ, якого ніколи не існувало

Толстой натомість створює вигаданий образ романтизованої росії, якого ніколи не

існувало. І це ще небезпечніше. Він — рабовласник, який заради власного виправдання створює романтичні образи інших рабовласників і рабовласниць. Адже кріпаки в росії насправді були рабами, адже соціально-політичний устрій тогочасної росії був не так феодальним, як рабовласницьким. Тож захоплюючись привабливими образами витончених жінок і шляхетних чоловіків із романів Толстого, не забувайте, що вони, як і він сам, були зверхніми й бундючними панами, для яких життя їхніх рабів було таким самим ресурсом, як і худоба, землі та маєтки, якими вони володіли. І ці російські рабовласники були чи не єдиними в історії людства, які мали за рабів представників не просто власної раси, а власного народу, якщо вони взагалі вважали себе росіянами.

А може, не вважали? Може, такого народу ніколи не існувало? І жорстокість росіян — це помста світу, у якому для них нема місця? Може, саме тому ми чуємо від них жакливе питання: «Навіщо нам світ без росії?». І насправді це питання не про майбутнє. Це питання про теперішність тих, хто не реалізувався, не став собою, не зустрів власну долю, не полюбив себе, а відтак зненавидів усе навколо себе. Це жага порожнечі, яка прагне поглинути та знищити повноту буття.

Водночас це питання про минуле. Звідки береться ця некрофілічна жага нищити все навкруги, ця нездатність облаштувати власне життя і несамовите захоплення власною ницістю як ознакою обраності?

Тінь Заходу і присмерк Сходу

Історія росії починається з двох злочинів. Військо московського царства на чолі з Іваном Грозним вирізає спочатку Казань, а потім Новгород, встановлюючи своє панування на крові та насильстві. Тож росія — це й не європейська держава, і не спадкоємиця Золотої орди. Вона — жаклива покруч, зла потороча, тінь Заходу і присмерк Сходу. Вона побудована на ненависті та зверхності до всього, що навкруги.

Водночас у російському історичному наративі вибудовані стратегії приховування та виправдання такого ставлення — Достоевський ховається за Толстим. Росія балансує між Заходом і Сходом, імітуючи Схід для Заходу, а Захід для Сходу. А тепер ще й заграє з глобальним Півднем. Заходу вона намагається показати себе як його цікава, але відмінна частина, змішана зі Сходом, а відтак спроможна й захистити Захід від Сходу, і налагодити з ним вигідну комунікацію; Сходу — як запобіжник від західної експансії, але водночас як безпечний портал у західний світ. Самим собі росіяни розповідають звабливі казки про власну неповторну місію, але в чому вона полягає, нікому невідомо. І ця невідомість збуджує та вабить, лякає та зачаровує і самих росіян, й інші народи. Та то згубна ваба.

Нестримна експансія

Едвард Саїд описує західне ставлення до Сходу, яке позначає як орієнталізм: «Схід — це завжди один і той самий, незмінний, однорідний і радикально специфічний об'єкт». Замініть у цій формулі Схід на росію і ви отримаєте ставлення росіян до самих себе: «Росія — це завжди один і той самий, незмінний, однорідний і радикально специфічний об'єкт». Тому я позначив би це ставлення як автоорієнталізм. Це брехлива садомазохістська стратегія самовиправдання, самозаспокоєння та самозвеличення: ми споконвічно були такими на цій землі. Будь-яка спроба змінити нас — злочинна. Ми натомість маємо питоме право поширювати свій триб існування навкруги.

Природна стратегія існування росії — нестримна експансія, поглинання культур і народів, перетворення їх на власних васалів, яких можна використати в подальшій експансії. Натомість експансія західних імперій наразі скінчилася. Вони наче програли, але водночас створили власні неповторні національні культури та зрештою сформували успішні політич-

ні нації та потужні й ефективні держави, які здатні забезпечити свободу та гідність власних громадян.

Росія натомість розповзлася неосязною територією, більша частина якої незалюднена. Антропологічна пустка, гуманітарна катастрофа. Поневолені народи стають рабами російської імперії, яких вона зрощує та намагається використати як інструменти подальших загарбань. Тож росія бреше й народам глобального Півдня. Вона намагається представити себе як антиколоніальну силу, будучи насправді імперією, що поневолює інші народи. Свою питому імперськість вона ховає за маскою автоорієнталізму.

Росія воює за людський ресурс

Війни традиційно велися за ресурси. Але яких ще ресурсів потребує найбільша ресурсна база світу, яка використовує ці ресурси не так для власного розвитку, як для подальшої експансії? Відповідь проста — росія воює за людський ресурс. Ті, кого вона захоплює, мають стати інструментом подальших захоплень. Ті, хто чинить цьому спротив, мають бути знищені. Тож захоплення нових територій має лише одну мету — захоплення подальших територій. Сенс війни в самій війні. Росія не пропонує нічого, окрім насильства та поневолення. Вона нічого не приносить, не нав'язує і не дає, адже в неї нічого нема. Це просто смерть, яка пожирає все живе.

Жорстокість росіян — це не випадкова психологічна характеристика окремих представників жасного утворення на ім'я росія, а природний прояв того, чим воно є. Для росіян жорстокість — це прояв сили. А в їхньому суспільстві слабкий завжди zagrożений. Головна структура цього суспільства — це вертикальна ієрархія насильства, у якій усі, хто під тобою — твої раби, а ті, хто згори — твої пани. Готовність терпіти насильство з боку зверхника дарує тобі можливість застосовувати насильство до підлеглих, принижувати їх і знущатися над ними.

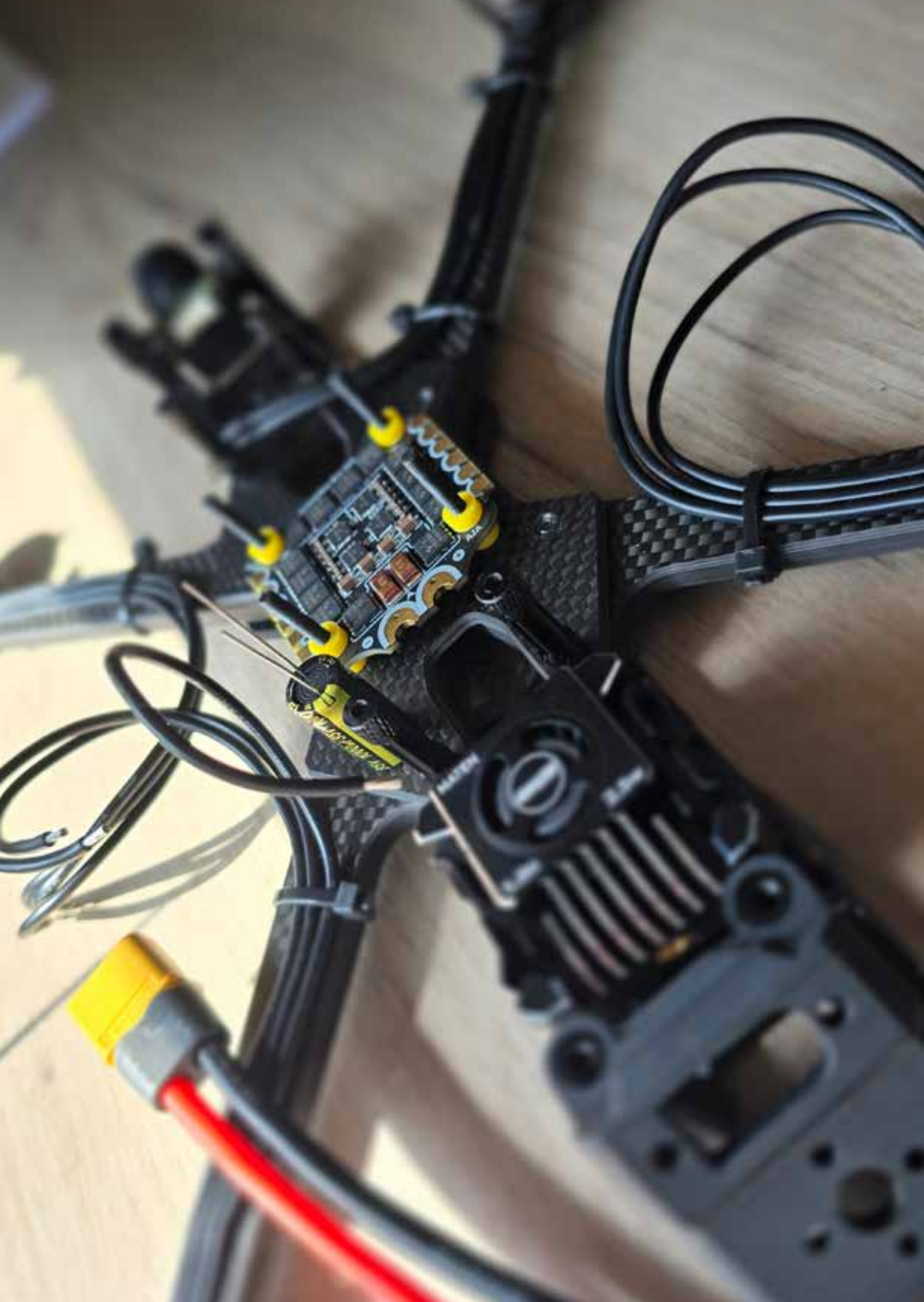
І весь цей пекельний морок запакований у брехливу обгортку оповідок про власний неповторний шлях, про призначення світового масштабу. Той, хто не визнає цього, має бути знищений.

Під акомпанемент російських обстрілів мого рідного Києва

Перефразовуючи Оскара Вайлда, можна сказати, що ненависть росіян до світу це водночас і лють Калібана, що побачив свою подобу в дзеркалі, і лють Калібана, що не побачив свою подобу в дзеркалі. Реальна подоба росії жахлива, тож бачити її нестерпно й самим росіянам, й іншим людям. Чи ладні ми випити до денця отруйний трунок Достоевського? Вигаданий образ росії настільки нереальний, що зраджує сам себе, зникає і розчиняється в мінливому оманливому мареві. Чи не знудить нас від солодкавого пійла Толстого?

Усі ці розважання були би лише примхливими витівками вигадливого інтелектуала, якби я не записував їх під акомпанемент російських обстрілів мого рідного Києва. Російське зло від своєї появи намагалось підкорити та знищити моє місто. Росіяни не можуть визнати право на існування українського народу як самостійної політичної нації, а України як незалежної держави. Це руйнує дзеркало їхнього історичного наративу, у якому вони бачать себе найдобрішими страдниками, наймудрішими простаками та найшляхетнішими лицарями. У дзеркалі страждань, які нам завдають росіяни, вони натомість можуть вгледіти свій справжній образ крадіїв, катів, гвалтівників і вбивць. І це лише посилює їхню жорстокість.

ПОЛІТИКА

Безпілотна революція

Розвиток безпілотних систем у російсько-українській війні

Юрій Руденко, Київ

Фото: В'ячеслав Раєвський

Сучасна російсько-українська війна стала першим великим збройним конфліктом, де безпілотні системи пройшли повний шлях розвитку безпосередньо на полі бою. Від поодиноких цивільних, майже іграшкових квадрокоптерів — до сотень тисяч ударних дронів, морських безпілотних катерів, наземних роботизованих платформ і далекобійних систем стратегічного рівня.

І якщо у 2014 році безпілотник був переважно допоміжним засобом розвідки, уже за 10 років він перетворився на один із головних інструментів ураження противника.

Сучасні безпілотні системи змінили не лише тактику окремих підрозділів, а й організаційну структуру збройних сил, оборонну промисловість та саме уявлення про те, як виглядає поле бою. Але про все по черзі...

Як усе починалось, або 100 років еволюції...

Ідея відправити в бій машину замість солдата виникла задовго до появи сучасної електроніки. Експерименти з дистанційно керованими апаратами почалися ще під час Першої світової війни.

У 1930-х з'явилися практичні радіокеровані літаки-мішені — британський de Havilland DH.82B Queen Bee, а напередод-

дні Другої світової в США почалося створення сімейства Radioplane, з якого виріс серійний OQ-2. Queen Bee — це перероблений відповідним чином «звичайний» літак de Havilland Tiger Moth.

Під час Другої світової війни безпілотні та дистанційно керовані системи вже застосовувалися в реальних бойових діях. Причому безпілотними були не лише літальні апарати. Зокрема, Німеччина створила цілу низку наземних дистанційно керованих машин, які сьогодні називають НРК (наземними роботизованими комплексами). Найвідомішою з них став гусеничний Goliath — невеликий носій вибухівки для знищення укріплень, мінних полів, або малорухомих цілей. Цим НРК оператор керував за допомогою дротів, що, власне, і було слабким місцем системи.

Значно більшим був важкий носій заряду Borgward IV, а наприкінці війни з'явився і Springer — компактна гусенична машина на базі агрегатів мотоцикла Kettenkrad. Springer ніс майже 330 кг вибухівки, що (до прикладу) зіставно з бойовою частиною деяких сучасних крилатих ракет. Ці модифікації тодішніх НРК уже мали радіокерування, а Borgward, окрім того, міг ще і скинути вибуховий заряд та повернутися на вихідну позицію для повторного використання.

Подібні експерименти відбувалися і на морі. Одним із найхімічніших прикладів стала японська торпеда Kaiten часів Другої світової війни. Формально назвати її безпіотною неможливо — всередині перебував пілот-смертник, який вручну наводив торпеду на корабель противника. Але з погляду сучасної термінології Kaiten можна з чорною іронією назвати ударним морським дроном із надзвичайно досконалою для 1944 року системою розпізнавання цілей та «справжнім інтелектом» усередині.

Усі ці й подібні їм системи мали спільну ідею: доставити вибухівку до цілі, максимально зменшивши або повністю усунувши необхідність присутності екіпажу бойової машини в момент її ураження.

Наступний важливий етап розвитку безпіотної авіації припав на період холодної війни. З появою компактнішої електроніки та автоматичних систем керування безпілотники перестали бути лише експериментальними літаками-мішенями або керованими бомбами й почали виконувати повноцінні розвідувальні завдання.

У США одним із найвідоміших представників цього покоління став Ryan Model 147, створений на основі літака-мішені Firebee. Під час війни у В'єтнамі різні модифікації цих реактивних безпілотників здійснили тисячі бойових вильотів над Північним В'єтнамом і Китаєм, ведучи фотозйомку, радіоелектронну розвідку та спостереження за роботою систем ППО.

Але, на відміну від сучасного FPV, оператор не керував таким апаратом у режимі реального часу — політ виконувався автоматично за заздалегідь заданою програмою.

Подібний напрям активно розвивав і Радянський Союз. Одним із найбільших радянських розвідувальних БпЛА став Ту-123 «Яструб», прийнятий на озброєння в 1960-х роках. Це був безпілотний реактивний літак масою понад 35 тонн, здатний здійснювати розвідку на великій глибині території противника.

Примітно, що сам Ту-123 був одноразовим, а відсік із розвідувальним обладнанням (і здобутими розвідданими) після виконання завдання спускався на парашути.

Продовженням став Ту-141 «Стриж», розроблений у 1970-х. На відміну від Ту-123, він був багаторазовим: після польоту заздалегідь запрограмованим маршрутом апарат повертався та здійснював посадку за допомогою парашутної системи. «Стриж» міг вести фото- та інфрачервону розвідку на сотні кілометрів углиб території противника.

Ще компактнішим був Ту-143 «Рейс» — тактичний реактивний безпілотний розвідник, призначений для роботи на відносно невеликій глибині за лінією фронту. Він запускався з наземної пускової установки, так само як і «попередник», летів

за наперед запрограмованим маршрутом, здійснював фото- або телевізійну розвідку, а після виконання завдання повертався у вказаний район та спускався на парашуті.

Для 70-х років це вже був повноцінний серійний розвідувальний безпілотний комплекс.

Але цими машинами не можна було керувати в реальному часі. Фактично це були великі реактивні літальні фотоапарати з автопілотом. У цьому й полягає принципова відмінність між безпілотниками холодної війни та сучасними системами. Згадані вище апарати вже могли літати без людини на борту, однак революція ХХІ століття полягає не стільки в самому безпілотному польоті, скільки в появі «дешевого» цифрового зв'язку. Оператор отримав можливість бачити поле бою в реальному часі й оперативно змінювати завдання апарата.

Наступний принциповий крок відбувся в дев'яностих і на початку двотисячних років. Безпілотник навчився не просто збирати розвідувальну інформацію, а і спостерігати за ціллю в реальному часі та нести озброєння для її ураження.

Символом цього покоління став американський MQ-1 Predator. Спочатку створений як розвідувальний апарат, він отримав супутниковий канал управління, оптико-електронну систему спостереження, а згодом — можливість нести й застосовувати керовані ракети. У 2001 році озброєні Predator-и почали використовувати в Афганістані. Так сформувався образ безпілотника, який надовго став класичним: великий літак годинами перебуває над районом операції, оператор за тисячі кілометрів спостерігає за ціллю, а за необхідності сам завдає високоточного удару.

Подальшим розвитком цієї концепції став MQ-9 Reaper — більший, швидший і значно потужніший апарат, здатний нести ширшу номенклатуру керованого озброєння. Predator і Reaper активно застосовувалися США у війнах та контртерористичних операціях в Афганістані, Іраку та інших регіонах.

Це вже були справжні розвідувально-ударні безпілотні авіаційні комплекси, однак за вартістю та складністю вони фактично залишалися військовою авіа-

цією — просто без пілота в кабіні. Йшлося не лише про ціну самого літака. Для його роботи були потрібні наземні станції управління, інфраструктура та дороге високоточне озброєння. Вартість повного комплексу могла вимірюватися десятками мільйонів доларів.

Тому Predator і Reaper здійснили революцію в можливостях безпілотної авіації, але не зробили її масовою зброєю рівня піхотного підрозділу. БПЛА залишався інструментом держави, доступний передусім технологічно та фінансово потужним арміям.

І саме тут проходить важлива межа між «дроновими війнами» США початку ХХІ століття та тим, що відбулося пізніше в Україні. Наступна революція полягала вже не в тому, щоб зробити безпілотної ще досконалішим. Навпаки — його потрібно було зробити достатньо простим і дешевим, щоб втратити десяток апаратів за день і наступного ранку знову підняти в повітря десяток нових.

Справжня революція стала можливою лише тоді, коли одночасно подешевшали мікроелектроніка, цифрові камери, супутникова навігація, радіозв'язок, електродвигуни й акумулятори. Те, що в ХХ столітті було складною спеціалізованою машиною, на початку ХХІ століття стало відносно дешевим апаратом, який можна зібрати з масових цивільних компонентів.

Саме на цьому технологічному переломі й почалася російсько-українська війна.

2014, неготовність України до сучасної війни

На початку російської агресії українська армія практично не мала сучасного парку безпілотної авіації. На озброєнні залишалися переважно застарілі комплекси радіанського походження (той же Ту-143), які були складні в експлуатації і геть не ефективні в умовах сучасної «швидкої» війни.

Натомість російські війська та контрольовані ними формування вже у 2014 році застосовували БпЛА для повітряної роз-

відки, коригування артилерійського вогню та спостереження за переміщеннями українських підрозділів.

Основу парку БПЛА зс рф тоді становили комплекси типу «Орлан», «Елерон», «Тахіон» та інші апарати військового призначення. І знов-таки, це доволі великі, безпілотні апарати «державного» рівня.

Саме зв'язка «безпілотної – артилерійська батарея» стала однією з найнебезпечніших російських переваг першого періоду війни. Розвідувальний апарат виявляв позицію, коригував вогонь і здійснював контроль результатів. Час від виявлення цілі до відкриття вогню значно скорочувався, а його точність серйозно зростала.

Тут варто зазначити й нагадати, що у війну українська армія вступила, маючи низький рівень боездатності та відсталий (порівнюючи з армією рф) технологічний рівень. Тож українська відповідь на застосування противником БПЛА виникала переважно «знизу». Волонтери купували цивільні квадрокоптери, авіамоделі, тепловізори, антени та засоби зв'язку. Інженери переробляли комерційні апарати під військові потреби, а добровольці навчали операторів безпосередньо в прифронтових районах.

Тобто українська безпілотна компонента збройних сил попервах будувалася бунквально на самому ентузіазмі та коштах приватних спонсорів.

Водночас саме тоді сформувалася одна з головних особливостей української безпілотної галузі: її розвиток відбувався не через централізовані державні програми, а завдяки горизонтальній взаємодії військових, волонтерів, інженерів, підприємців та громадських організацій.

Перші українські дрони часто були недосконалими. Вони мали слабкий захист каналів управління, залежали від супутникової навігації, несли примітивні камери й легко втрачалися під впливом російської радіоелектронної боротьби. Проте навіть такі апарати давали командирів те, чого раніше бракувало найбільше — можливість бачити, що відбувається за

посадкою, на сусідній висоті або біля ворожого блокпоста.

2015–2021 роки: систематизація досвіду

Позиційна війна на Донбасі створила умови для поступового вдосконалення безпілотної розвідки. Українські підрозділи почали формувати штатні розрахунки БпЛА, створювати школи операторів і накопичувати практичний досвід.

У цей період дрони ще не були масовим ударним засобом. Їхніми головними завданнями залишалися розвідка, коригування артилерії, уточнення карт, виявлення мінометних позицій, спостереження за ротаціями противника та документування порушень режиму припинення вогню.

Однак саме між 2015 і 2021 роками виникли технологічні й організаційні передумови майбутньої дрової революції. В Україні сформувалося середовище виробників малих безпілотних комплексів, з'явилися власні розвідувальні платформи, розширилася підготовка фахівців.

Паралельно обидві сторони вдосконалювали засоби РЕБ. Війна перетворилася на постійне змагання між каналами управління та засобами їх придушення. Щойно виробник змінював частоту, протокол зв'язку або навігаційну систему, противник шукав спосіб їх виявити й заглушити.

Важливою віхою стало придбання Україною турецьких оперативно-тактичних безпілотників Bayraktar TB2. 26 жовтня 2021 року такий апарат уперше застосували для реального удару на Донбасі — по артилерійській позиції російських окупаційних сил. Цей епізод продемонстрував можливість не лише спостерігати, а й завдавати високоточних ударів з повітря без ризику для пілота.

Проте майбутнє війни визначили не тільки великі й дорогі комплекси. Значно важливішим виявилось накопичення досвіду роботи з малими дешевими апаратами, які можна було швидко ремонтувати, модернізувати та виробляти серійно.

2022 рік: безпілотики стають масовим явищем

Повномасштабне вторгнення різко збільшило масштаби застосування БпЛА. У перші місяці війни особливу увагу привернули Bayraktar TB2, які завдавали ударів по колонах, засобах ППО, штабах і кораблях. Їхнє бойове та інформаційне значення було надзвичайно великим.

Однак після стабілізації фронту й насичення російської оборони засобами ППО можливості великих безпілотників над переднім краєм суттєво зменшилися. Водночас справжньою робочою конячкою війни стали цивільні квадрокоптери DJI та Autel.

Дешевий і простий комерційний дрон дозволяв піхотному, мінометному або артилерійському підрозділу вести власну розвідку, не очікуючи інформації від вищого штабу. Це фактично «демократизувало» повітряну розвідку. Власні «очі» в небі отримали роти, взводи, окремі розрахунки й навіть невеликі штурмові групи.

Тоді ж масового поширення набули так звані дрони-бомбери — квадрокоптери, обладнані пристроями для скидання гранат, мін або інших боєприпасів. Спочатку такі системи були результатом фронтової імпровізації, але поступово перетворилися на спеціалізовані платформи з тепловізорами, системами багаторазового скидання та покращеними каналами зв'язку.

Змінився і характер артилерійської роботи. Безпілотики уже не лише знаходили ціль, а супроводжував увесь цикл її ураження: виявлення, визначення координат, коригування, оцінку результату та повторний удар. Поєднання БпЛА з артилерією дало змогу уражати штаби, логістичні вузли й командні пункти на значній глибині, а в деяких випадках — навіть рухомі цілі.

Росія, зі свого боку, широко використовувала «Орлани» та інші розвідувальні апарати (які штатно стояли на озброєнні ЗС РФ), а також почала масштабувати застосування баражуючих боєприпасів типу «Ланцет».

Баражуючий боеприпас — це різновид керованої високоточної зброї, здатний після запуску певний час перебувати в повітрі в районі пошуку, виявити або отримати визначену ціль, навестися на неї та знищити її шляхом самопідриву разом із бойовою частиною.

Простіше кажучи, це щось середнє між дроном і керованою ракетою: на відміну від звичайної ракети, він може певний час «чергувати» в районі цілі, а на відміну від розвідувального БпЛА — сам є одноразовим засобом ураження.

Жах нічних міст... або шахед проти діп страйків

Окремим етапом війни стала поява іранських Shahed-136, які росія почала масово застосовувати проти України восени 2022 року.

За своєю концепцією Shahed — це відносно простий одноразовий ударний літальний апарат: після запуску він проходить запрограмований маршрут до району цілі та завершує політ зіткненням із ціллю та детонацією бойової частини.

Shahed-136 має схему «літаюче крило», довжину близько 3,5 метра, розмах крила приблизно 2,5 метра та масу близько 200 кг. Крейсерська швидкість становить приблизно 180 км/год, дальність до 2500 км. Залежно від модифікації, маса бойової частини може сягати 90 кг.

Принциповою перевагою Shahed стала не його технологічна досконалість, а співвідношення дальності, вартості та можливості масового виробництва. Вартість одного апарата коливається приблизно від 20 до 80 тисяч доларів. І це на порядок дешевше за багато традиційних крилатих ракет.

«Герань-2» — російська локалізована версія Shahed-136

Тому Shahed варто розглядати не просто як «дешеву крилату ракету», а як зброю виснаження. Навіть збитий апарат зму-

шує противника його виявити, супроводжувати та витратити ресурс для перехоплення. А десятки або сотні одночасно запущених дронів здатні перевантажувати систему ППО та створювати коридори для проходження значно дорожчих крилатих і балістичних ракет. Що, станом на 2026 рік, і відбувається в небі над Україною майже кожної ночі.

Із часом росія перейшла від імпорту іранських апаратів до їх масштабного виробництва на власній території. Одночасно «Герань-2» (російська назва «Шахеда») постійно модернізувалася: змінювалися системи навігації, зв'язку, засоби протидії РЕБ та конструкція бойових частин. Масштаб застосування зростав надзвичайно швидко. Якщо у вересні 2022 року йшлося про одиничні пуски, то в другій половині 2025-го росія вже запускала приблизно 5–6 тисяч Shahed-подібних апаратів на місяць.

Отже, росія фактично створила своєрідну масову безпілотну стратегічну авіацію. Окремий апарат має відносно невелику бойову частину й невисоку швидкість, але тисячі таких машин дозволяють систематично атакувати енергетику, промисловість, логістику, військові об'єкти та міста, одночасно виснажуючи українську ППО.

Водночас, розвиваючи систему ППО, Україна не забула і про контрудари та пішла схожим технологічним шляхом, але з іншою стратегічною логікою. В умовах обмеженої кількості далекобійних ракет власного виробництва виник цілий клас українських deep-strike БпЛА — одноразових ударних апаратів, призначених для ураження об'єктів на сотні й понад тисячу кілометрів від лінії фронту.

До цього класу належать різні системи, зокрема AN-196 «Лютий», FP-1 та низка інших платформ, частина характеристик яких свідомо не розголошується. Вони різняться конструкцією, двигунами, навігацією, дальністю та бойовими частинами, але виконують приблизно одну функцію: доставляють вибухівку до важливого об'єкта в глибокому тилу противника.

За відкритими даними, той же «Лютий» має дальність понад 1000 км і бойову частину близько 75 кг. Для FP-1 у відкритих джерелах наводяться оцінки дальності до приблизно 1600 км і значної маси бойового навантаження, хоч точні характеристики таких систем під час війни не розголошуються.

За зовнішньою простотою deep-strike дрона стоїть доволі складне завдання. Апарат повинен автономно пройти сотні кілометрів, витримати вплив РЕБ, обійти або прорвати систему ППО, компенсувати похибки навігації та влучити у визначений район або об'єкт.

Проте головна різниця між російськими Shahed і українськими deep-strike системами полягає навіть не в конструкції.

Росія використовує «Герані» передусім як масовий елемент систематичної повітряної кампанії. Їх запускають сотнями разом із ракетами та дронами-приманками, намагаючись переважити українську ППО, виснажити її ресурс та забезпечити прорив частини ударних засобів. До 2025–2026 років саме кількість стала однією з головних характеристик російської стратегії.

Український deep strike історично був більше орієнтований на вибір конкретних стратегічно важливих об'єктів: нафтопереробні заводи та нафтобази, підприємства оборонної промисловості, склади боєприпасів, військові аеродроми, логістичні центри та іншу інфраструктуру, яка безпосередньо забезпечує російську воєнну машину.

Тобто в умовах обмеженості ресурсів, не маючи можливості застосовувати дрони тисячами, український підхід можна умовно назвати спробою створити «масу високоточних ударів». Себто отримати стратегічний ефект за допомогою відносно дешевих одноразових систем там, де кількість дорогих крилатих і балістичних ракет обмежена. Саме нарощування власних дешевших і дорожчих далекобійних систем стало помітним напрямом розвитку українського ОПК.

Водночас і Shahed, й українські deep-strike дрони мають спільне фундаментальне обмеження: вони значно повільніші за крилаті та особливо балістичні ракети й несуть відносно невелику бойову частину. Це дає противнику більше часу на виявлення та перехоплення, а для гарантованого ураження добре захищених об'єктів часто потрібна значна кількість апаратів.

Проте саме економіка робить такі системи настільки важливими. Уперше держави отримали можливість регулярно завдавати високоточних ударів на відстані понад тисячу кілометрів без використання пілотованої стратегічної авіації та без необхідності витрачати на кожну ціль крилату ракету вартістю в мільйони доларів.

У певному сенсі Shahed і українські deep-strike дрони повертають нас до концепції «літаючої бомби», яка виникла ще на початку XX століття. Але сучасна електроніка, супутникова та інерціальна навігація, цифрове планування маршрутів і масове виробництво перетворили цю стару ідею на стратегічну зброю.

І якщо FPV-дрон здійснив революцію безпосередньо над полем бою, то Shahed і українські deep-strike системи зробили те саме на оперативно-стратегічній глибині. Відтепер відстань у тисячу кілометрів від фронту вже не означає, що об'єкт перебуває в безпечному тилу.

Отже, уже наприкінці 2022 року сформувалися три основні рівні безпілотної війни: тактичні дрони над переднім краєм, оперативні розвідувально-ударні комплекси та далекобійні апарати для ударів по тилу.

Жах піхотинця. 2023 рік: революція FPV

FPV (First Person View — «вид від першої особи») — спосіб керування дроном, за якого оператор у реальному часі бачить зображення з його камери, ніби перебуваючи на борту.

Технологія виникла в середовищі авіа-моделістів, а у 2010-х стала основою FPV racing — перегонів швидкісних і маневрених квадрокоптерів.

Під час російсько-української війни на такі дрони почали встановлювати бойові частини та використовувати їх як дешеві одноразові засоби ураження. Водночас FPV — це спосіб керування, а не тип боєприпасу: FPV-дрон може бути тренувальним, розвідувальним або ударним.

У 2023 році одним із головних засобів ураження стали FPV-дрони. Спочатку вони використовувалися окремими ентузіастами та спеціалізованими підрозділами, але дуже швидко перетворилися на масову зброю.

FPV-апарат відносно дешевий, швидкий і здатний точно влучати в танки, бронетранспортери, автомобілі, вогневі позиції, бліндажі, антени й окремі елементи техніки. Оператор керує ним через відеосигнал, бачачи політ ніби від першої особи.

Примітно, що поштовхом до масштабування FPV стала, серед іншого, нестача артилерійських боєприпасів. Дрон не міг повністю замінити артилерію, проте дозволив виконувати частину завдань, для яких раніше витрачалися десятки снарядів. За окремими оцінками, типовий ударний FPV коштував лише кілька сотень доларів, що створювало надзвичайно вигідне співвідношення між ціною засобу й вартістю знищеної цілі.

Водночас називати FPV простим і гарантовано ефективним засобом було б помилкою. Значна частина апаратів втрачається через дію РЕБ, технічні несправності, погоду, помилки операторів або недостатню якість комплектувальних складників. Реальна ефективність залежить від підготовки екіпажу, розвідки, ретрансляції сигналу, правильного вибору частот і взаємодії з іншими підрозділами.

Перші експерименти з перетворенням гоночних FPV-дронів на ударні системи розпочалися навесні 2022 року. 10 червня 2022 року бійці підрозділу SIGNUM 93 бригади ЗСУ здійснили перше відоме

документально підтверджене успішне бойове застосування ударного FPV. Уже протягом наступних місяців технологію почали переймати інші українські підрозділи, а у 2023 році FPV перетворився з фронтового експерименту на масовий засіб ураження обома сторонами.

Саме у 2023 році з'явилося поняття дрової «кілл-зони» — простору поблизу лінії бойового зіткнення, у якому будь-який рух техніки або особового складу може бути виявлений і атакований. Безпілотники змусили обидві сторони розосереджувати сили, маскувати позиції, використовувати малі штурмові групи та мінімізувати перебування техніки на відкритій місцевості.

Тобто із впровадженням дешевих і масових ударних дронів традиційне уявлення про лінію фронту, де є чіткий передній край, відносно безпечна друга лінія і тил, фактично втратило сенс. Окрім того, активність дронів суттєво обмежила пересування автотранспорту в межах «кілл-зони», тож доставляння харчів, ліків та боєприпасів, а згодом і евакуація поранених теж були покладені на безпілотні апарати.

Жах моряка: морські дрони, або флот без кораблів

Одночасно з революцією FPV на суші в Чорному морі почалася інша безпілотна революція. Україна, яка після початку повномасштабного вторгнення практично не мала великих бойових кораблів, почала створювати власний «москитний флот» із безекіпажних катерів.

Перші українські морські дрони були порівняно простими за концепцією: швидкісний катер, або навіть гідроцикл, обладнаний системою дистанційного керування, камерами, супутниковим зв'язком і великою кількістю вибухівки. Оператор міг керувати ним на відстані сотень кілометрів і спрямовувати безпосередньо в корабель або береговий об'єкт.

Перші масштабні атаки на базу Чорноморського флоту в Севастополі відбулися

восени 2022 року. Спочатку результати були обмеженими, але українські розробники швидко вдосконалювали апарати, а разом із ними змінювалася і тактика застосування.

У ніч на 17 липня 2023 року морські дрони Sea Baby Служби безпеки України атакували Кримський міст. Вибух пошкодив автомобільну частину мосту — одного з головних символів російської окупації Криму та важливого елемента військової логістики. Сам факт того, що невеликі дистанційно керовані катери змогли пройти значну відстань і вразити настільки захищений стратегічний об'єкт, продемонстрував потенціал нового виду зброї.

Наступною ціллю стали вже великі кораблі. У серпні 2023 року морський дрон атакував і серйозно пошкодив у Новоросійську великий десантний корабель «Оленегорський горняк». Новоросійськ до цього сприймався як значно безпечніша база, ніж окупований Севастополь.

У 2024 році полювання на російські кораблі стало системним. 1 лютого морські дрони Magura V5 атакували ракетний

катер «Івановец». Опубліковане відео добре продемонструвало нову тактику: один корабель могли послідовно атакувати декілька апаратів із різних напрямків. Екіпаж намагався відбиватися стрілецькою зброєю, однак після кількох влучань «Івановец» затонув.

14 лютого тією ж зброєю був атакований великий десантний корабель «Цезарь Куников», який після отриманих пошкоджень також затонув. А вже 5 березня поблизу Керченської протоки Magura V5 атакували патрульний корабель «Сергей Котов». Дрони вразили його з кількох напрямків; корабель зазнав пошкодження корми та обох бортів і був втрачений.

Саме масованість стала одним із ключових елементів тактики. Морський дрон відносно невеликий, швидкий і має низький силует, але окремий апарат можна знищити кулеметним або гарматним вогнем. Натомість одночасна атака групи безекіпажних катерів із різних напрямків змушує екіпаж корабля розподіляти вогонь між кількома цілями. Навіть прорив одного або двох апаратів може завдати важких пошкоджень.

Як результат, росія була змушена терміново створювати систему протидії. Входи до бухт почали перекривати боновими загородженнями й баржами, на кораблях посилили спостереження та встановлювали додаткові кулеметні позиції. До боротьби з морськими дронами залучили авіацію та вертольоти, які виявилися особливо небезпечними для невеликих катерів: із повітря їх можна було виявляти та розстрілювати далеко від захищених баз.

Але російська перевага в повітрі над морем породила наступний виток технологічного змагання.

На українські морські дрони почали встановлювати озброєння. Magura V5 отримали адаптовані авіаційні ракети Р-73 класу «повітря — повітря», перетворившись з одноразового катера-камікадзе фактично на маленьку безекіпажну ракетну платформу.

31 грудня 2024 року поблизу мису Тарханкут така система вперше продемонструвала принципово нову можливість: Magura V5 ракетаю Р-73 збила російський вертоліт Ми-8. За уточненими даними української розвідки, під час цієї операції було знищено два Ми-8, а ще один пошкоджено. Це стало першим відомим випадком знищення повітряної цілі озброєним морським безпілотником.

Отже, виникла майже парадоксальна ситуація. Росія почала використовувати вертольоти для полювання на українські морські дрони, а Україна у відповідь перетворила самі дрони на мисливців за вертольотами.

Морські безпілотники поступово перестали бути просто «катерами з вибухівкою». На них почали встановлювати кулемети, ракетне озброєння та інші бойові модулі. З одноразового засобу атаки почала формуватися універсальна роботизована морська платформа, здатна виконувати різні завдання.

Наслідки цієї кампанії вийшли далеко за межі кількості потоплених кораблів. Постійна загроза з моря разом з ударами

українських крилатих ракет та інших засобів ураження змусила росію передислокувати значну частину найбільш цінних кораблів Чорноморського флоту із Севастополя до Новоросійська та інших більш віддалених баз. Військово-морські сили США прямо назвали українське поєднання ракет, роботизованих надводних платформ і цифрових технологій прикладом асиметричного заперечення противнику контролю над морем.

Україна при цьому так і не створила традиційного океанського чи навіть великого регіонального флоту. Вона не будувала ескадрених міноносців і крейсерів, щоб протиставити їх російським кораблям. Замість симетричної відповіді виникла система з морських дронів, берегових ракет, повітряних БпЛА, розвідки та далекобійної високоточної зброї.

У результаті країна, яка на початку повномасштабної війни не мала великих бойових кораблів, змогла суттєво обмежити свободу дій значно потужнішого Чорноморського флоту РФ та завдала йому серйозних втрат.

Це сприяло відновленню транспортного сполучення морем і стало одним із найяскравіших прикладів асиметричної війни ХХІ століття: для боротьби з дорогими кораблями виявилось не обов'язково будувати такі ж дорогі кораблі. Інші достатньо змінити самі правила гри.

Надія піхотинця: наземні роботизовані комплекси

Ще одним напрямом безпілотної революції стали наземні роботизовані комплекси — НРК. Ідея не нова: ще під час Другої світової Німеччина застосовувала дистанційно керовані Goliath, Borgward IV та Springer.

Інший важливий досвід дала ліквідація аварії на Чорнобильській АЕС у 1986 році. Для прибирання радіоактивних уламків на даху станції намагалися використовувати радянські СТР-1 та інші дистанційно керовані машини, а також

західнонімецький робот Joker. Частина техніки не витримувала надзвичайного рівня радіації, тому людей повністю замінити не вдалося. Військовослужбовців-ліквідаторів, які працювали на дахах по кілька десятків секунд, навіть називали «біороботами».

Тим не менш, Чорнобиль добре продемонстрував головний сенс роботизації: машину варто відправляти туди, де ризик для людини стає неприйнятним.

У російсько-українській війні ця логіка набула нового продовження. В умовах перенасиченої засобами ураження «кілл-зони», склалася ситуація, коли застосування авто для транспортування військ, боєприпасів чи евакуації поранених стало вкрай складним, а іноді просто неможливим.

Перші НРК переважно доставляли на позиції боєприпаси, воду та провізію, перевозили вантажі й евакуювали поранених. Згодом з'явилися платформи для мінування, розмінування, інженерних робіт, а також бойові НРК із кулеметами та іншими модулями.

Показовою стала операція поблизу Липців на Харківщині в грудні 2024 року, де Сили оборони одночасно застосували десятки наземних і повітряних безпілотних систем різного призначення. Значну частину роботи безпосередньо перед позиціями противника виконували машини.

Особливо перспективною стала евакуація поранених. У сучасній «кілл-зоні» поява евакуаційного автомобіля або групи людей може майже одразу привернути увагу FPV. НРК натомість здатний пройти найбільш небезпечну частину маршруту, забрати пораненого та не наражати на такий самий ризик ще кількох військовослужбовців.

Наземні роботи мають і суттєві обмеження: вирви, траншеї, багнюка, уламки та зруйновані дороги можуть зупинити машину, а рельєф і забудова ускладнюють зв'язок. Саме тому наступним етапом стає часткова автономізація — здатність самостійно проходити маршрут, обходити

перешкоди або повертатися, якщо втрачається керування.

Тож через вісімдесят років після німецьких Goliath і Springer наземні роботи знову вийшли на європейське поле бою. Але тепер це вже ціле сімейство логістичних, евакуаційних, інженерних та ударних машин. І головна їхня перевага полягає не в тім, що робот воює краще за людину.

Робот може виконувати те завдання, з якого людина ризикує не повернутися.

Протидія FPV: від РЕБ до дробовика

РЕБ — радіоелектронна боротьба — сукупність засобів і методів, призначених для виявлення, придушення або порушення роботи радіоелектронних систем противника. У контексті дронів РЕБ використовується насамперед для блокування каналів управління, відеозв'язку та супутникової навігації, через що безпілотник може втратити керування, відеосигнал або можливість точно визначати своє положення.

Поширення FPV змусило війська терміново створювати нову систему захисту. Одним із головних засобів став тактичний РЕБ — компактні пристрої, які встановлюють безпосередньо на позиціях, техніці або автомобілях. Так званий «окопний РЕБ» створює навколо позиції зону радіоперешкод і намагається розірвати канал між дроном та оператором. Автомобільні комплекси працюють за тим самим принципом, але захищають рухома машину або колону. Їхня проблема полягає в постійному технологічному змаганні: зойно противник переходить на інші частоти або нові типи зв'язку, засоби РЕБ доводиться перебудовувати.

Іншим методом став фізичний захист. Над дорогами, в'їздами до позицій та логістичними маршрутами почали натягувати сітки, які мають механічно зупинити або відхилити FPV перед зіткненням із машиною чи людиною. Такі «тунелі» з сіток стали одним із характерних елементів

сучасного фронту. Аналогічні конструкції встановлюють над бліндажами, технікою та вогневими позиціями. Вони не дають абсолютного захисту, але суттєво ускладнюють оператору точне наведення.

Окрім того, широкого розповсюдження набуло обладнання техніки різноманітними щитками та екранами, так звані мангалами, суть яких полягає в недопущенні прориву дрона до захищеного об'єму бойової машини та/або прикритті вразливих місць.

«Мангал» — фронтова назва решітчастого або сітчастого каркаса над бронетехнікою, який на початку повномасштабного вторгнення російські танкісти використовували для захисту від ударів ПТРК Javelin, що атакує ціль згори. Назва виникла через зовнішню схожість перших таких конструкцій із решіткою для смаження м'яса.

Згодом, із поширенням FPV-дронів, подібними екранами почали закривати машини майже з усіх боків. Посилення захисту відбувалося завдяки маневреності, огляду та можливості швидко залишити машину в разі пожежі. Так старе фронтове прізвисько отримало друге життя.

Коли дрон уже прорвався на близьку відстань, останнім ешелоном захисту стає стрілецька зброя, передусім дробовики. Велика кількість дробин збільшує шанс влучити в невеликий швидкий апарат, тому дробовик виявився значно практичнішим за звичайну автоматичну зброю для близької самооборони від FPV. У результаті на фронті фактично з'явився новий різновид «окопної ППО» — боєць, який полює на дрони на дистанції останніх десятків метрів.

Отже, протидія FPV перетворилася на багатопланову систему: РЕБ намагається позбавити дрон керування, сітки — фізично зупинити його, а стрілецька зброя — знищити вже на фінальній ділянці атаки. І жоден із цих засобів окремо не є надійним — ефективність дає лише їхнє поєднання.

Індустріалізація дрової війни

У 2024 році безпілотники остаточно перестали бути лише результатом волонтерської ініціативи або фронтової винахідливості. Почалася індустріалізація галузі: масові державні закупівлі, довгострокові контракти, спрощення допуску техніки до експлуатації та масштабування виробництва.

Українські компанії розгорнули виробництво FPV, розвідувальних крил, важких бомберів, баражуючих боєприпасів, наземних роботизованих комплексів і далекобійних ударних апаратів. На початку року Міністерство оборони проводило зустрічі більш ніж зі 120 виробниками БпЛА, обговорюючи масштабування галузі.

Головною організаційною зміною стало створення Сил безпілотних систем (СБС).

Указ від 6 лютого 2024 року розпочав цей процес, а 25 червня рішенням РНБО, введеним у дію президентським указом, було підтримано створення СБС як окремого роду сил у структурі Збройних сил України. В офіційних документах йшлося вже не лише про повітряні апарати, а про роботизовані повітряні, морські та наземні системи.

Це рішення мало принципове значення. Безпілотні комплекси отримали власну структуру для організації і управління, підготовки, розвитку доктрини й узагальнення бойового досвіду. Україна стала першою державою, яка створила окремий рід сил для системного застосування безпілотних платформ у всіх середовищах.

Паралельно зростала роль далекобійних ударних БпЛА. Українські дрони почали регулярно атакувати нафтопереробні заводи, склади, авіабази, підприємства оборонної промисловості та інші об'єкти на території росії. Вони не мали бойової частини крилатої ракети, але компенсували це дальністю, серійністю, низькою вартістю і можливістю перевантажувати систему ППО.

2025–2026 роки: поле бою під постійним спостереженням

Наступним етапом стало формування практично безперервного розвідувально-ударного поля. Над окремими ділянками фронту одночасно працюють десятки або сотні апаратів різного типу: розвідники, FPV, бомбери, ретранслятори, перехоплювачі та засоби радіоелектронної розвідки.

Дрон дедалі рідше діє самостійно. Він стає елементом системи, яка включає розвідку, супутникові дані, засоби РЕБ, артилерію, ударні БПЛА, автоматизовані системи управління та програмне забезпечення для розпізнавання цілей.

Станом на 2025 рік безпілотники були причетні до 60–70 відсотків пошкоджень або знищень російських військових об'єктів та техніки. Така насиченість змусила армію змінювати навіть транспортну тактику: замість великих броньованих колон дедалі частіше застосовуються мотоцикли, квадроцикли й малі групи.

За умов розвитку систем РЕБ важливим напрямом стали дрони на оптоволокну. На

відміну від класичного FPV, вони передають керування і відеосигнал через тонкий кабель, що робить їх майже невразливими до традиційного радіоелектронного придушення. Їхнім недоліком є обмежена маневреність і наявність кабелю, але в умовах потужної РЕБ вони забезпечують стабільний канал управління.

Інший напрям розвитку — машинний зір і часткова автономність. Окремі системи дістають можливість захоплювати вже визначену ціль та продовжувати наведення після втрати зв'язку з оператором. Повністю автономна війна все ще залишається радше перспективою, однак елементи автономної навігації, розпізнавання об'єктів і фінального наведення вже стали відповіддю на радіоелектронну боротьбу. При цьому людина переважно зберігає ключову роль у виборі й підтвердженні цілі.

Безпілотна війна вийшла на стратегічний рівень. Показовою стала операція «Павутина» в червні 2025 року, коли FPV-дрони, приховано доставлені вглиб росії, атакували стратегічну авіацію на віддалених аеродромах. В операції застосували 117 апаратів, які вразили 41 літак

різних типів, зокрема було підтверджено знищення 13 літаків.

Обсяг збитків було оцінено в щонайменше 7 мільярдів доларів, і це продемонструвало: дальність удару тепер визначається не лише дальністю польоту, а і здатністю непомітно доставити платформу до району запуску.

Станом на середину 2026 року, розвиток галузі не сповільнився. Лише від початку року Міністерство оборони України кодифікувало та допустило до використання 413 нових безпілотних авіаційних комплексів, переважно українського виробництва. Найбільше серед них було ударних коптерів та апаратів з оптоволоконним керуванням.

За офіційними даними, протягом року — від червня 2025-го до червня 2026-го — підрозділи Сил безпілотних систем урадили понад 356 тисяч російських цілей. Ці цифри свідчать, що безпілотники вже не просто доповнюють традиційні війська, а виконують значну частину повсякденної бойової роботи.

Війна швидкості, а не окремих моделей

Головним уроком російсько-української війни стало те, що технологічна перевага не є сталою. Новий засіб може залишатися ефективним лише кілька місяців або навіть тижнів, поки противник вивчає і створює засоби протидії.

Тому перемогу визначає не конкретна модель апарата, а швидкість циклу: виявлення проблеми, розробка рішення, випробування, серійне виробництво, навчання операторів і передача техніки у війська.

Саме через це цивільні виробники й невеликі інженерні команди виявилися настільки важливими. Вони можуть модернізувати виріб значно швидше, ніж традиційні оборонні корпорації з багаторічними циклами розробки.

Яскравим прикладом тут є застосування FPV дронів як засобів ППО. Окрім низ-

ки епізодів ураження російських бойових вертольотів у небі над окупованим Донбасом, окремої уваги заслуговують системи P1SUN, Sting (та низка подібних). Це вже не звичайний квадрокоптер, а дрон, спеціально адаптований саме для вирішення завдань зі знищення повітряних цілей.

Власне, поява у 2025-му подібного озброєння знизила ефективність російських дронів типу Shakhed («Герань») та їм подібних, що своєю чергою змусило РФ міняти тактику застосування цих апаратів.

Показовим випробуванням для традиційної ППО стала війна з Іраном 2026 року. Іран застосував проти американських сил та їхніх союзників сотні балістичних ракет і дешевих ударних дронів, зокрема сімейства Shahed. Для їхнього перехоплення США та країни Перської затоки були змушені активно використовувати дорогі зенітні ракети.

Виникла стара проблема економіки ППО: витратити ракету вартістю в мільйони доларів на масово вироблений дрон за десятки тисяч можна, але довго вести таку війну надзвичайно складно. І тут американці звернулися до досвіду України, яка вже кілька років вирішувала практично те саме завдання під ударами російських «Гераней».

У березні 2026 року США почали переговори з Україною щодо отримання українських технологій дронів-перехоплювачів, а українські фахівці передавали свій досвід боротьби із Shahed на Близькому Сході.

Отже, досвід України отримав несподіване підтвердження вже в іншій війні: питання ППО — це не лише здатність збити ціль, а і здатність економічно пережити тисячі таких перехоплень. Якщо противник може виробляти ударні дрони швидше й дешевше, ніж захисник — ракети для їхнього знищення, навіть дуже ефективна ППО зрештою починає програвати війну ресурсів.

Водночас варто зазначити, що масовість і дешевизна власне дронів, не скасовує потреби у звичайних, нехай і більш складних

системах. Дешевий FPV не замінює артилерію, авіацію, ракети або ППО. Він лише забирає на себе частину їхніх завдань.

Найефективнішою залишається система, у якій різні засоби взаємодіють: розвідувальний дрон знаходить ціль, FPV змушує її зупинитися, артилерія знищує укриття, а інший апарат контролює результат.

Післямова, або як учні почали навчати вчителів

Історія застосування безпілотних систем у російсько-українській війні — це історія переходу від допоміжного технічного засобу до одного з фундаментальних елементів воєнної сили. І це історія тотального перевороту в тактиці і стратегії ведення бойових дій як на суші, так і в повітрі та на морі.

У 2014 році Україна вчилася підіймати в небо перші волонтерські апарати і протистояти російським артилерійським коригувальникам.

У 2022 році комерційні квадрокоптери дали тисячам підрозділів власну повітряну розвідку.

У 2023-му FPV-дрони почали частково замінювати дефіцитні високоточні боеприпаси.

У 2024 році безпілотна галузь перетворилася на індустрію та отримала власний рід сил.

У 2025–2026 роках дрони стали основою постійного розвідувально-ударного контуру від переднього краю до стратегічного тилу росії.

Ця трансформація ще не завершена. Наступними етапами стануть ширше використання машинного зору, автономної навігації, роїв, повітряних перехоплювачів, наземних роботів і єдиних цифрових систем управління.

Проте вже сьогодні можна зробити головний висновок: безпілотники радикально змінили «звичайну» війну. Вони зробили поле бою прозорішим і небезпечнішим, скоротили час між виявленням і знищенням цілі та значно підвищили ціну будь-якої помилки.

Досвід російсько-української війни поступово змінив і відносини України з арміями НАТО. Якщо у 2022 році українські військові масово їздили до країн Альянсу

навчатися західних методів ведення війни, то вже через кілька років виникла зворотна ситуація: західні військові почали вчитися в українців війні безпілотників.

Варто визнати: класичний західний вишкіл у сучасних умовах втратив актуальність. Це було неодноразово доведено на численних міжнародних навчаннях за участі українських дронів. Ламаючи усталені стереотипи, українські підрозділи завдавали умовного ураження механізованим колонам «супротивника» ще до моменту, як ті отримали можливість вступити в тренувальний бій.

Бо дрон як такий — це малопомітний, мобільний і стійкий засіб як розвідки, так і ураження. Грубо кажучи, це ПТРК «Джавелін», який не сидить в окопі, а літає над полем бою і в тил — на дальність більш ніж 20 кілометрів. За умов відсутності спеціальних засобів протидії (наприклад, РЕБ, сітки вздовж доріг тощо) може уражати свої цілі фактично за горизонтом. І станом на середину 2026 року, жодна армія НАТО до такого розвитку подій готовою не є.

І є в цьому певна історична іронія. Українська армія, яка ще недавно переймала стандарти НАТО, отримала досвід війни такого технологічного рівня та інтенсивності, якого не має жодна сучасна західна армія.

Водночас у сучасній війні виживає не той, хто має один найкращий дрон. Виживає той, хто здатний швидше за противника виробляти, навчатися, змінювати тактику й перетворювати окремі апарати на цілісну бойову систему. Однак цей висновок має і неприємний зворотний бік.

Російська армія вже пройшла ту ж саму школу, вона вже володіє і досвідом, і навичками, і технологічною базою, і тактикою застосування.

За роки війни російські оператори здійснили величезну кількість бойових вильотів, навчилися працювати під впливом РЕБ, використовувати ретранслятори, FPV, оптоволоконні системи, баражуючі боеприпаси та розвідувально-ударні

комплекси, комбінуючи безпілотну компоненту з авіацією та ракетними військами.

Ба більше: кожна українська технологічна новинка породжує російську відповідь — і навпаки.

Тому головний урок українського досвіду для НАТО полягає не в тому, що українські дронарі можуть «показати клас» західним військовим на навчаннях. Значно важливіше інше: потенційний противник НАТО також уже має операторів та командирів із чотирма роками досвіду найбільшої дрової війни в історії людства.

Український досвід сьогодні можна передати союзникам у навчальному класі та на полігоні, а за великого бажання — то й на полі бою, під наглядом досвідчених інструкторів.

Російський досвід може просто постука-ти у двері. Прикладом автомата...

Дубенський замок

Загрозливі тіні Балкан

Наталя Іщенко, Київ

Почесна траурна церемонія в Белграді для Ратко Младича, колишнього командувача боснійських сербів, засудженого до довічного ув'язнення за геноцид у Сребрениці, спричинила хвилю обурення в регіоні та в Європі. Виникла й ціла низка запитань щодо впливу цієї події на безпекову ситуацію в регіоні, на євроінтеграцію Сербії та на регіональну політику Європейського Союзу. Відповіді є важливими не тільки для Західних Балкан, але й для всієї Європи.

Скандальне вшанування

Ратко Младича, командувача Армії Республіки Сербської під час війни в Боснії і Герцеговині, визнали винним у геноциді через убивство близько 8 тисяч мусульман-боснійців у Сребрениці влітку 1995 року, у терорі проти цивільного населення Сараєва під час облоги міста (1992–1996 роки, коли загинуло понад 11 тисяч людей) та в інших воєнних злочинах та злочинах проти людяності.

Младич, засуджений Міжнародним кримінальним трибуналом у Гаазі до довічного ув'язнення, помер у в'язниці в Нідерландах 27 серпня.

Провідні політики та медіа Белграда, Бая Луки, як і офіційна Москва, говорили про Младича як про жертву Гаазького трибуналу, який не дозволив йому поїхати до Сербії чи до Росії для лікування, водночас про його вирок та жертв намагалися не згадувати.

Поховали колишнього керівника армії боснійських сербів 7 вересня на кладовищі в Белграді з усіма військовими почесностями. Відспівування в церкві Святого Луки очолив Патріарх Сербської православної церкви Порфирій. Труну Младича, оточену озброєними солдатами у формі та під супровід духового оркестру, везли вулицями, заповненими глядачами, які скандували його ім'я і розгортали банери на його честь.

Хоч церемонія не була офіційно організована на державному рівні, до Сербії тіло колишнього військового лідера боснійських сербів перевезли на сербському урядовому літаку, а у вшануванні пам'яті Младича взяли участь члени уряду Сербії, як і керівництво Республіки Сербської (Боснія і Герцеговина). Президент Сербії Александар Вучич не був присутній на похороні через раніше запланований візит до

Генерал Ратко Младич та Радован Караджич (праворуч).
Фото: Ранко Чукович / Reuters

Белграда свого колеги з Узбекистану. Втім, траурну церемонію відвідав син глави держави Данило, що стало чітким, хоч і неформальним сигналом підтримки з боку Вучича.

Європейський Союз попереджав Белград про неприпустимість організації поховання Ратко Младича з державними почестями. Формально Белград цієї рекомендації дотримався. Втім, залучення урядового літака, військові почесті та присутність урядовців де-факто зробили траурну церемонію подією державного рівня. А присутність на похороні близько 16 тисяч осіб — людей, які зібралися навколо храму під час відспівування Младича, супроводжували траурну процесію та відвідали цвинтар, — продемонструвала, наскільки шанованим у сербському суспільстві залишається Ратко Младич.

Очікуване обурення

Картини масштабної церемонії вшанування пам'яті людини, що визнана винною у вбивстві тисяч людей, терорі мирного населення, у геноциді, спричинили величезну хвилю обурення в регіоні.

Міністр закордонних та європейських справ Хорватії Гордан Грлич-Радман засудив героїзацію Младича, назвавши її несумісною з цінностями Європейського Союзу та образою для жертв і тих, хто вижив. (Ратко Младича вважають причетним до етнічних чисток проти хорватів в 1991 році, на початку війни в Хорватії, де він воював, перш ніж його перевели до Боснії і Герцеговини.)

Міністерство закордонних справ Боснії і Герцеговини ухвалило рішення понизити дипломатичні відносини із Сербією, від-

кликавши з Белграда всіх співробітників посольства, окрім посла і консула. Окрім того, із Сараєва було вислано сербського військового аташе та іншого працівника посольства Сербії, пов'язаного із сербськими спецслужбами.

Організація «Матері Сребрениці» заявила, що похорон засудженого воєнного злочинця Ратка Младича в Белграді може стати «найбільшим фашистським зібранням у Європі за останні 70 років», і закликала європейського комісара з питань розширення Марту Кос відреагувати.

Обережна політика Брюсселя щодо Белграда, з одного боку, посилює позиції прихильників «Великої Сербії», що плекають реваншистські ідеї, з іншого, викликає в народів, що постраждали від великосербської політики Слободана Милошевича, нерозуміння, обурення і зневіру в Європейському Союзі як інституції, що мала б захищати права людини й верховенство права.

Єврокомісар Марта Кос скасувала візит до Сербії на знак протесту проти влаштованого в Сербії прославлення Младича, яке, за її словами, є «несумісним із цінностями, на яких побудований шлях до ЄС».

Цей крок став поки що найбільш значущою реакцією Брюсселя.

Засудження без покарання

Лідери ЄС, президент Європейської комісії Урсула фон дер Ляєн та президент Європейської Ради Антоніу Кошта заявили, що кадри з похорону Младича, засудженого за

геноцид та воєнні злочини, є шокуючими, а елементи офіційної підтримки та присутність деяких високопосадовців Сербії на похороні в Белграді «демонструють нездатність протистояти темній главі новітньої історії Європи та суперечать цінностям, що лежать в основі шляху Сербії до Європейського Союзу». Під час своєї щорічної промови про становище Європейського Союзу глава Єврокомісії наголосила, що «у Європейському Союзі просто немає місця для глорифікації воєнних злочинців», але утрималася від прямої критики Сербії і не запропонувала якихось конкретних кроків.

Європейський парламент присвятив темі Младича два дні, 15 та 16 вересня, протягом яких спочатку було проведено пленарні дебати під назвою «Похорон Ратко Младича та прославлення воєнних злочинців у Сербії», а потім обговорення щорічного звернення Урсули фон дер Ляєн.

На відміну від посадовців ЄС, депутати закликали діяти більш рішучо. Зокрема, пропонувалося припинити фінансування Белграда з європейських фондів, тому що «Вучич, який підтримує дружні стосунки з Китаєм та Росією, хоче лише наших грошей», як сказав Гельмут Брандштеттер (Австрія), член групи лібералів Renew Europe в Європарламенті.

Втім, з виступу Марти Кос під час дебатів стало зрозуміло, що до дострокових виборів (сербії будуть обирати новий парламент уже 25 жовтня) Європейський Союз не планує вдаватися до рішучих дій.

Єврокомісар із розширення підкреслила, що сцени з похорону Младича не відображають усе сербське суспільство, і що вона отримала повідомлення від великої кількості громадян Сербії, які відкидають прославлення засуджених воєнних злочинців. Завершуючи дебати, Кос наголосила, що громадяни Сербії матимуть можливість на майбутніх виборах вирішити, у якому напрямку має рухатися країна, і що Брюссель очікує, що ці вибори будуть вільними, чесними, прозорими та відповідатимуть європейським і міжнародним стандартам.

Іншими словами, єврокомісар вірить, що влада Сербії після виборів може змінитися, тому не вважає за потрібне ухвалювати якийсь «каральні» заходи проти Белграда зараз.

План Б

Наразі незрозуміло, як діятиме ЄС у разі, якщо нинішня команда на чолі з Александаром Вучичем залишиться при владі або якщо нова влада продовжить політику «попередників» у частині оцінки недавнього минулого, включно із глорифікацією засуджених злочинців. Не можна виключати такого розвитку подій, за якого, незалежно від результатів виборів, Брюссель і Белград продовжать вести справи як зазвичай, *business as usual*, і Сербія залишиться на європейському шляху, хоч і не прискорить просування в цьому напрямку.

Поміркувану реакцію Європейського Союзу на глорифікацію воєнного злочинця Белградом можна пояснювати бажанням за будь-яку ціну утримати Сербію в європейській орбіті та прагненням розвивати взаємовигідні стосунки з найпотужнішою економікою Західних Балкан. Втім, така обережна політика Брюсселя щодо Белграда, з одного боку, посилює позиції прихильників «Великої Сербії», що плекають реваншистські ідеї, з іншого, викликає в народів, що постраждали від великосербської політики Слободана Милошевича, нерозуміння, обурення і зневіру в Європейському Союзі як інституції, що мала б захищати права людини й верховенство права. Продовження розвитку цього тренду призведе до радикалізації всіх сторін, підвищення загального градусу напруги в регіоні, передовсім у Боснії і Герцеговині, та до погіршення відносин на реляції Белград – Сараєво та Белград – Загреб.

Підвищує загальні безпекові ризики активне втручання росії. Офіційне висловлення співчуття рідним Ратка Младича, присутність посла рф та цілої неформальної російської делегації, включно із байкерами з «Нічних вовків», на церемонії поховання демонструє, на які сили в регіоні

Підвищує загальні безпекові ризики активне втручання росії. Офіційне висловлення співчуття рідним Ратка Младича, присутність посла рф та цілої неформальної російської делегації, включно із байкерами з «Нічних вовків», на церемонії поховання демонструє, на які сили в регіоні ставить москва і якою є магістральна лінія її політики на Західних Балканах.

ставить москва і якою є магістральна лінія її політики на Західних Балканах. Усе, що «розкачує» ситуацію в регіоні, на руку кремлю, який є головним бенефіціаром будь-якої дестабілізації в Європі.

Є, звісно, шанс, що жовтневі вибори можуть перезавантажити ситуацію в Сербії і, відповідно, у регіоні, але це лише шанс. Ситуація може розвиватися і не за оптимістичним сценарієм, і план Б мусять мати й сусіди Сербії, і ЄС, і НАТО.

A photograph of a grey stone wall with a rectangular wooden board mounted on it. The board has a slogan in Ukrainian. To the left of the board, there are tree branches with some green and some brown leaves. At the bottom of the image, there is a concrete base and some grass.

ЗВІЛЬНІТЬ
АЗОВ
З ПОЛОНУ

ТЕМА

«Я супертерорист, супервбивця. Фейковий»

**Як двох полонених розвідників «Азову»
росіяни примусили взяти на себе вбивства
в Маріуполі та засудили до 29 років**

Тетяна Козак, співзасновниця і головна редакторка видання «Грати», що висвітлює теми правосуддя, стежить за діяльністю правоохоронної системи, пише про порушення міжнародного гуманітарного права та прав людини

Фото: **Дмитро Васильєв, Владислав Мусієнко, В'ячеслав Раєвський**

Під час облоги Маріуполя росія активно поширювала наратив про те, що українські оборонці скоювали там воєнні злочини, а після виходу Маріупольського гарнізону в полон Слідчий комітет рф почав роботу над відповідними кримінальними справами. «Азов» для них став особливою мішенню: підрозділ із 2014 року відігравав важливу роль у захисті Маріуполя, а після початку повномасштабного вторгнення українські сили в оточеному місті очолив азовець Денис Прокопенко.

Російські суди вже оголосили вироки понад чотирьом сотням полонених азовців. За свідченнями тих бійців, з ким говорили «Грати» та «Медійна ініціатива за права людини» після їхнього повернення з полону, їх примушували зізнаватися в злочинах

під катуваннями. Військовополонених також позбавляли права на справедливий суд.

Розповідаємо історію звільнених полонених — розвідників «Азову» Івана Бочкарьова та Дмитра Канупера, яких разом

засудили до 29 років позбавлення волі. Російська пропаганда зображувала їх як масових убивць, а їхні вирoki цитувала речниця російського МЗС. Обоє бійців повернули з полону під час обміну в жовтні 2024 року.

Розвідгрупа

Російський наступ на Маріуполь розпочався 24 лютого 2022 року з кількох напрямків і стрімко просувався. Спочатку війська РФ разом із підрозділами угруповання «ДНР» продавлювали українську оборону зі сходу: перші бої відбувалися біля Лебединського та Широкиного. Додалися штурми з Волноваського напрямку, з півночі: війська противника за кілька днів дійшли до Старого Криму і швидко захопили селище. На Маріуполь також насувалася танкова колона з Криму, що прибула через тиждень після початку повномасштабного вторгнення через Мелітополь та Бердянськ.

«Ми їх чекали в засідці. Вони не їхали, як на Київ: марш-кидок усією колоною, коли попереду йдуть танки. Вони проводили розвідку, і першими летіли дрони та їхала бронетехніка з піхотою, а танки були позаду. Знали, що їх будуть чекати, тому не їхали швидко», — розповідає 27-річний азовець Дмитро Канупер із позивним «Расті». Каже: колони вони так не дочекались, через три дні після початку операції отримали наказ повертатися до міста.

Під час боїв за Маріуполь Канупер був кулеметником у розвідувальному підрозділі Сергія Каліберди («Мангуста»). У ньому ж воював на посаді водія-стрільця Іван («Відьмак») Бочкарьов.

Бійці цього підрозділу підірвали мости в селищах Мангуш та Ялта на захід від Маріуполя на шляху наступу росіян, а також замінували підступи до міста. Однак зупинити противника не вдалося, і вже на початку березня російські блокпости стояли на околицях Приморського району Маріуполя з боку траси на Мелекіне. Через вигідний рельєф місцевості росіяни мали можливість вести обстріл із танків

на відстані. Після цього в місто заходила піхота.

Наступаючи, росіяни руйнували та випалювали все на своєму шляху: житлові будинки, цивільну інфраструктуру, у тому числі лікарні та навчальні заклади. Працювали по міській забудові авіабомбами, корабельною артилерією, важкою артилерією із суші.

Канупер і Бочкарьов виконували завдання з розвідки, а також у складі мобільної групи працювали по всьому місту: скрізь, де піхота «Азова» або суміжних підрозділів потребувала вогневої підтримки. На озброєнні в них був кулемет та протитанковий ракетний комплекс.

«За день могли десять позицій об'їздити. Ми не сиділи на позиціях, а приїжджали, допомагали і їхали», — розповідає Канупер.

У середині березня, коли тривали активні бої, і росіяни просувався по Червонофлотській вулиці в Приморському районі Маріуполя, підрозділ зайшов збоку від руху противника та зайняв позицію на даху дев'ятиповерхівки на вулиці Латишева, що виходила, як і Червонофлотська, на кругове перехрестя. У бійців «Азову» було завдання вразити танк із протитанкового ракетного комплексу, але той не спрацював. Тому вони перейшли на кулемет і стріляли по піхоті противника. На тій позиції бійці провели весь день.

Тоді, зокрема, був момент, коли до них наблизилася легкова автівка, маркована літерою Z. Як розповідає Канупер, інші бійці мобільної групи відкрили по ній вогонь, звідти вибіг росгвардієць. Далі Канупер поцілив по порожній машині з кулемета, виконуючи наказ командира вивести її з ладу.

Цей епізод з подій оборони Маріуполя, який Канупер та Бочкарьов згадують під час допитів у полоні, російські слідчі зроблять підставою для їхнього обвинувачення у воєнних злочинах.

У другій половині квітня 2022-го російське кільце облоги стиснулося до території заводу «Азовсталь», де українські під-

розділи тримали кругову оборону. Вести бойові дії було вкрай складно: противник вивчав усі шляхи пересування українських військових та вів по території заводу обстріли з артилерії. На бійців полювали снайпери і дрони. Усі ресурси гарнізону виснажувалися. Зрештою, здобути їжу та воду ставало ризикованою для життя спецоперацією. У таких умовах бійці обороняли «Азовсталь» до середини травня 2022 року.

Підготовка до трибуналу, що так і не відбувся

16 травня, за наказом вищого військового керівництва зберегти життя особовому складу, з території маріупольського заводу почався вихід українських бійців у полон, який відбувався впродовж п'яти днів.

Поки вихід з «Азовсталі» ще тривав, очільник угруповання «ДНР» (на той час захоплену угрупованням територію Донецької області росія ще не позиціонувала як анексовану) Денис Пушилін заявив, що українських військових Маріупольського гарнізону судитиме трибунал. У російському МЗС наголосили, що обмін полоненими може відбутися лише після оголошення вироків.

Далі протягом кількох місяців пропагандистські російські пабліки регулярно повідомляли про підготовку до трибуналу, який мав відбутися до кінця літа 2022 року. Водночас вони поширювали розповіді про «злочини українських нацистів» у Маріуполі: публікували історії начебто свідків з числа місцевих жителів та відео зізнань військовополонених — численні свідчення звільнених пізніше з полону військовос-

лужбовців, зокрема опитаних «Іратами», доводять, що ці зізнання відбувалися під примусом. Бійцям приписували руйнування цивільної інфраструктури міста та атаки на мирних жителів — усе те, до чого насправді була причетна в Маріуполі російська армія.

2 серпня Верховний суд рф за зверненням російської генпрокуратури визнав «Азов» терористичним об'єднанням та заборонив його діяльність на території росії.

У серпні 2022 року спочатку Маріупольська міськрада в екзилі, а потім російські ЗМІ оприлюднили фото та відео, як мон-

їх обвинувачували в причетності до терористичної організації і у воєнних злочинах під час подій у лютому-травні в Маріуполі. Частину з них судили в Ростові-на-Дону, а іншу — у так званому Верховному суді «ДНР» в окупованому Донецьку.

тують залізні клітки на сцені філармонії в окупованому Маріуполі, що свідчило про завершення підготовки до трибуналу. Мер Маріуполя Вадим Бойченко (з грудня 2025 року — очільник Маріупольської міської військової адміністрації), який виїхав з міста, припускав, що судилище може відбутися на День Незалежності. А українська розвідка попереджала про сценарій, коли росіяни завдадуть точкового ракетного удару по будівлі під час суду та перекладуть провину на Україну. Занепокоєння тоді висловило Управління Верховного комісара ООН із прав людини, заявивши, що, за міжнародним гуманітарним правом, позбавлення військовополоненого справедливої та належної правової процедури судового розгляду є воєнним злочином, тож «міжнародний трибунал», який начебто готують у Маріуполі, буде незаконним.

На повідомлення про трибунал відреагував Володимир Зеленський різкою заявою: «Якщо це мерзенне судилище відбудеться, якщо наших людей у порушення всіх домовленостей, міжнародних правил заведуть у ці декорації... Це буде тією лінією, за якою будь-які переговори неможливі».

За кілька днів Пушилін в етері телеканалу «росія-1» відповів, що заяви Зеленського не вплинуть на підготовку до трибуналу, яка завершується, і що від слідчих органів залежить дата його проведення.

Однак минуло літо, а трибунал не відбувся. Проте почалися суди як над окремими бійцями «Азову», так і групами азовців. Їх обвинувачували в причетності до терористичної організації і у воєнних злочинах під час подій у лютому-травні в Маріуполі. Частину з них судили в Ростові-на-Дону, а іншу — у так званому Верховному суді «ДНР» в окупованому Донецьку.

«У пеклі, я думаю, так само»

«Вони одразу кажуть: “Ваню, ти з розвідки, ви були по всьому місту — ви вбили багато людей”. І все — давай мене катувати й це все вішати на мене», — пригадує 28-річний Іван Бочкарьов.

Допити почалися в Оленівській колонії на окупованій Донеччині, куди українських бійців перевезли після виходу з «Азовсталі». Співробітники Слідчого комітету рф та ФСБ спочатку цікавилися бойовою обстановкою під час облоги Маріуполя, але згодом запитання почали стосуватися вбивства цивільних та руйнування Маріуполя. Полонених викликали по кілька разів по колу, збираючи дані. Бійці, за словами Бочкарьова, розповідали все, як було, тож їхні розповіді узгоджувалися, але про злочини в них не йшлося. Тоді на них почали тиснути, щоб отримати ці покази.

Бочкарьову та Кануперу пощастило не потрапити до «барака 200» в Оленівці, куди перевели близько двохсот азовців, і де в ніч на 29 липня 2022 року пролунали вибухи, наслідок яких загинуло близько пів

сотні бійців, а ще 150 дістали поранення. Ані в червні, ані у вересні 2022 року жоден із розвідників не потрапив в обміни полонених, під час якого звільнили, зокрема, їхнього командира Мангуста. Натомість Бочкарьова та Канупера перевели до СІЗО Таганрога разом зі ще трьомастами полоненими. Там вони провели рік, до самого засудження. Бочкарьов відгукується про свій досвід у Таганрозі: «Це — найстрашніше місце, якого бояться всі полонені».

Уже дорогою до цього СІЗО їх почали бити електрошокерами.

«Ми приїжджаємо туди [таганрозьке СІЗО], чуємо їхню музику а-ля “Катюша”, “День Перемоги”. Я чую, як заїжджає перша машина в тамбур СІЗО, як відкривається борт — і вже крики. У пеклі, я думаю, так само. І просто хтось сміється з них, кричить. І доходить черга до мого автомобіля.

Відкривається борт. Я один із перших був. Мене просто скидають із цього КраЗа. Починається побиття, починається так званий коридор. Під час цього першого “коридору” я втратив зуб, мені його вибили. Очі зав’язані, мене закидують уже в камеру, я чую — у мене в роті щербинь, думаю, десь попав, напевно, як били. Потім я так відтягую скотч, трохи відкриваю одне око, випльовую, а то зуб», — каже Бочкарьов.

У двомісну камеру, згадує він далі, тоді напхали до двох десятків людей: хтось стояв побитий, хтось уже лежав непритомний. Наглядачі продовжували застосовувати електрошокери до тих, до кого могли дотягнутися. Тоді Бочкарьову наказали витягнути з камери друга, що був без свідомості й із розбитою головою.

«Я його тягну, витягую з цієї камери. І вони кажуть: “Клади його на землю”. У

мене до останнього була надія, що вони йому нададуть допомогу, бо в людини розбита голова. Я кладу його на землю — вони електрошокером його приводять до тями і знову забувають. І так декілька разів», — розповідає азовець, наголошуючи, що після таких побиттів медичної допомоги фактично не було.

Дмитру Кануперу закарбувався в пам'яті один момент про прийомку в СІЗО, який йому нагадує сцену з постапокаліптичного фільму, де герой заходить у підвал і бачить там зомбі.

«Це доходить до такого абсурду, що іноді тобі здається, що ти в якійсь дурці, де просто якимось психічно хворим дали волю робити те, що вони хочуть. І від цього найбільше в тебе їде дах», — каже азовець.

«Коли я зайшов у камеру, — камера для двох, а там людей двадцять стоїть. Усі стоять спиною до мене, голі, на спинах сині, чорні, зелені сліди, у когось аж до м'яса шкіра луснула, у когось — просто синці. Я заходжу в камеру, закривають двері, там трохи світло падає на хлопців, і хлопці всі на мене повертаються, дивляться. І вони всі бліді, побиті, сині, чорні, брудні. Усі мене впізнають: "Растішка, привіт!". А я тоді не міг стояти нормально — у мене після прийомки з вух, з носа, з рота текла мозкова речовина фіолетового кольору чи рожевого».

У Таганрозькому СІЗО наглядачі мінялися раз на місяць. Щонайменше двічі на день вони били полонених. Це відбувалося під час перевірок, коли полонені мали вишикуватись у коридорі та доповісти про себе.

Бочкарьов каже, що саме це було найважче пережити — таку жорстокість. Коли

людина б'є іншу просто так. Саме з цим йому складно було змиритись.

«Це доходить до такого абсурду, що іноді тобі здається, що ти в якійсь дурці, де просто якимось психічно хворим дали волю робити те, що вони хочуть. І від цього найбільше в тебе їде дах», — каже азовець.

Крім того, полонених дуже погано годували, і вони відчували постійний голод, а в камерах було дуже холодно.

«Я взяв цю справу через те, щоб потім в Україні, якщо що, за неї пояснити»

У Таганрозі полонених продовжували викликати на допити, що відбувалися щодня. І в результаті кілька місяців по тому їм почали висувати офіційні обвинувачення у воєнних злочинах.

Ці допити проводили представники Слідкому, ФСБ та спецпризначенці Федеральної служби виконання покарання (ФСВП). Вони супроводжувалися катуваннями, під час яких полонені втрачали свідомість або отримували важкі травми й не могли ходити по кілька днів.

«Тебе ставлять на коліна, ти впираєшся головою в землю, піднімаєш ноги, щоб твої ступні не торкалися землі, — розказує Іван Бочкарьов про те, як його допитували. — Руки в тебе за спиною, і ти просто стоїш на трьох точках опори: на колінах і на голові. Тебе в такій позиції б'ють. Або розтягують, або ти навпочіпки постійно сидиш. Коротше, у нормальній позі ти там ніколи не сидиш на допиті. Буває таке, що тобі надягають наручники — так званий велосипед або мопед — натягають їх на коліна, під наручниками протягують металевий штир, лом і підвішують. І ти ось так висиш. Це все супроводжують питаннями: хто убивав тощо. Дають натяки: "Ваня, чи ти знаєш, що ти багато людей вбив цивільних?"».

Наприкінці грудня 2022 року співробітники ФСВП змусили Бочкарьова підписати зізнання — «явку з повинною». Під час того допиту, який проводили п'яні спецпризначенці колонії, бійця спочатку побили до неприємності, а потім посадили за стіл

і поклали перед ним цукерку й гумову палицю, сказали обирати. Щоб не втрачати далі здоров'я, Бочкарьов вирішив визнати епізод з обстрілом машини із цивільними. Перед тим на допитах він розповідав про бойові зіткнення з противником і серед іншого згадав про обстріл автівки на вулиці Латишева в березні 2022 року. Попри те, що Бочкарьов повідомив і далі наполягав, що в автівці їхали російські військові, у справі їх записали як цивільних. Його також змушували вписати в справу своїх побратимів як співучасників.

«Вони мені кажуть: “Пам'ятаєш, ти розповідав про випадок з автівкою?”. Я кажу, що пам'ятаю. Вони кажуть: “Оця машина — там цивільні були”. Я кажу, що там були військові. “Ваню, ти що, не розумієш, що там були цивільні?”. Беруть і водять мені електрошокером по спині і включають його періодично. І ти вже на такому страху від того електрошокера (...) Я кажу, усе, там були цивільні. І він каже: “Дивись, один у зеленій куртці, один у чорній”. І вони ж кажуть потім мені, що, ну, ти ж розумієш, якщо на даху були твої побратими, то вони ж теж виходить стріляли, не ти ж один по них стріляв», — розповідає Бочкарьов.

За словами чоловіка, текст зізнання спочатку написав спецпризначенець, а тоді дав йому переписати своєю рукою. Далі оформленням справи для суду вже займалися співробітники Слідчого комітету, які, зокрема, приїжджали з Москви. Один із них, згадує Бочкарьов, хвалився йому підвищенням та новим званням через те, що довів його справу до кінця — до передачі до суду.

Тоді ж, коли допитували Бочкарьова, російські допитували і Дмитра Канупера.

«Ваня взяв на себе справу, вписав мене в цю справу, [сказав], що я був поруч. Він не говорив, що я стріляв. Але вони [слідчі] захотіли вкрутити, що я теж стріляв. Бо я з ним разом був на тому місці», — каже Канупер.

Він спочатку не погоджувався брати на себе обвинувачення, до яких його примушували слідчі, через розмову зі співробіт-

ником ФСБ після прибуття в таганрозьке СІЗО. Той сказав полоненому: якщо його засудять, то доведеться сидіти весь термін, і лише після цього його зможуть обміняти. Йому також було не зрозуміло, як на це обвинувачення відреагують в Україні.

«Чого я взяв саме цю справу на себе? Тому що є людина, яка пам'ятає цей випадок, він зі мною тоді був і зможе підтвердити, що насправді то були не цивільні, а військові (...) Я міг щось вигадати, чого не було взагалі. Але я взяв цю справу через те, щоб потім в Україні, якщо що, за неї пояснити», — пояснює Канупер.

Зізнання він підписав після 12-годинного допиту, що тривав із 8 ранку до 8 вечора. Його били до втрати свідомості. Після цього на тілі залишилися шрами. Один із них — у вигляді літери V — полоненому випалили на шкірі лівої руки, коли він був непритомний. Після допиту він кілька днів не міг ходити.

Зізнання він підписав після 12-годинного допиту, що тривав із 8 ранку до 8 вечора. Його били до втрати свідомості. Після цього на тілі залишилися шрами. Один із них — у вигляді літери V — полоненому випалили на шкірі лівої руки, коли він був непритомний. Після допиту він кілька днів не міг ходити.

«Вони мене допитували про моїх командирів, про всіх. Про весь Маріуполь, про “Бастіон” (назва командного пункту «Азову» під час оборони міста): “Що ти бачив?”. Потім вони дістали два листки А-4, повністю розписані справами — усе, що [інші полонені] сказали на мій підрозділ. Я не знаю, правдиві ці покази чи ні: не був

У їхній справі було аж шість томів. З них у п'ятьох томах, за словами бійців, були хронологічно розписані начебто злочини українських військових, їхнього командування та політичних лідерів, починаючи з 2014 року на окупованих росією територіях Донеччини та Луганщини.

присутній при цьому [про що було написано], нічого не знав. Вони мене по кожному епізодів питали — 30-40 епізодів було. Ну, там, “командир Мангуст дав дозвіл стріляти по всіх цивільних, які просто по вулиці ходять”. Я кажу: “Ви що, приколюєтесь?”. І мене б'ють. Кажуть: “Є свідки, їх там п'ятеро, хто підписався під цими показами.

А ти нам брешеш”. Й отак по цих усіх справах вони мене питають», — розповідає Канупер.

За його словами, він не бачив те, що підписував.

«По-перше, не давали дивитися, по-друге, я просто голову не міг підняти й руку. Вони мені рукою самі водили», — каже Канупер.

Як розповідали «Гратам» інші українські військовослужбовці, що були засуджені в полоні, вони теж підписували слідчі документи наосліп: або текст зізнання та підозр був прикритий папірцем, або їм не давали часу ознайомитися із документом. Зокрема, про таке розповідав Максим Буткевич, правозахисник та офіцер ЗСУ, засуджений за сфабрикованими обвинуваченнями в замаху на вбивство та пошкодженні майна. А також Сергій Бойчук, механік-водій 108 окремого гірсько-штурмового батальйону, засуджений російським судом за вбивство цивільного, яке він не скоював.

Коли Канупер пробував відмовитися від цих обвинувачень у подальших розмовах зі слідчими СК, його били. Від полоненого також вимагали дати свідчення на побратимів — тоді він називав прізвища тих, хто або загинув, або кого, як він знав, звільнили під час обміну. Коли слідчі це зрозуміли, то його знову побили.

«Я казав, що це військові, а вони за це б'ють — їм все одно. Я розумію, що це безглуздо. Я вже стільки здоров'я віддав на тих допитах. У мене ноги опухли такі здоровенні були, я — неходячий, я ледь пересуваюся», — каже Канупер.

Допити із катуваннями продовжувались, і на нього тепер тиснули, щоб він розповів ще «щось цікаве», тобто зізнався в ще одному злочині.

«Я взяв третього цивільного сам на себе. Писав, що зі мною вбивав цього цивільного наш “двохсотий” військовий, про якого знав, що той загинув. Але вони почали катувати Відьмака (Івана Бочкарьова — Г.), і він сам узяв на себе цю справу. Їм потрібен був другий [підозрюваний] — і вони повісили це ще на Ваню», — каже Канупер.

Йдеться про обстріл двох цивільних чоловіків із тієї ж позиції на даху будинку на вулиці Латишева. Як стверджує російське слідство, один з цивільних загинув, а інший дістав поранення, але сховався і вижив.

Про те, що Бочкарьов є його «співучасником» і в цьому епізоді, Канупер дізнався, коли їм влаштували очну ставку.

«Я бачу, він сидить, аж труситься [після катувань]. Мені теж фігово. Я сильно схуд у полоні — важив 55 кілограмів. А до того важив 90», — згадує він.

У їхній справі було аж шість томів. З них у п'ятьох томах, за словами бійців, були хронологічно розписані начебто злочини українських військових, їхнього командування та політичних лідерів, починаючи з 2014 року на окупованих росією територіях Донеччини та Луганщини. У п'ятому томі також згадувалися інші полонені бійці з Маріупольського гарнізону, що були вже засуджені, у тому числі заочно. Уже останній том — це обставини справи Канупера та Бочкарьова з їхніми зізнаннями, показами свідків — полонених бійців та командирів Маріупольського гарнізону, а також місцевого мешканця з дев'ятиповерхівки на Латишева, який начебто чув постріли. Самого будинку вже немає — росіяни його остаточно знесли, як і багато інших пошкоджених житлових будівель у місті,ховаючи наслідки своїх злочинів.

Були інші «докази», як-от гільзи від кулемета Калашникова, начебто знайдені на місці. А також висновки судмедекспертизи: у документі з моргу йшлося про те, що туди надходили тіла із пораненнями в голову, тазову кістку тощо. Навіть імен чи якихось інших даних про загиблих не було, зазначають Бочкарьов і Канупер.

Інші звільнені з полону бійці «Азову», що були засуджені російськими судами за вбивство цивільних, яких опитували «Грати», також зазначали схожі обставини.

Зокрема, командир відділення Александр Кузьменко, засуджений до 25 років за нібито наказ підлеглому розстріляти двох цивільних у Маріуполі, також розпо-

Окрім Слідчого комітету, над збором так званих доказів «злочинів нацистів» у Маріуполі працювала ініціатива «Міжнародний громадський трибунал по Україні», створена у 2022 році. Її очолив член громадської палати рф та директор Фонду дослідження проблем демократії Максим Григор'єв. У цьому проєкті, за його словами, брали участь громадські діячі з 35 країн.

відав «Іратам», що буквально придумав сам свою справу — його до цього примусили катуваннями. Імен загиблих у справі також не було — слідство це пояснило тим, що тіла були, але їх кремували, не ідентифікувавши.

Азовець Дмитро Данильчук, засуджений російським судом за терористичну діяльність лише за те, що він служив та воював у складі «Азова», згадував у інтерв'ю «Гратам», що вже в колонії до нього приходив співробітник ФСБ та змушував узяти на себе вбивство цивільних, погрожуючи довічним терміном.

«Перед інтерв'ю тебе б'ють»

Окрім Слідчого комітету, над збором так званих доказів «злочинів нацистів» у Маріуполі працювала ініціатива «Міжнарод-

«І вони били мене за кожне [зізнання]: ти маєш придумати час, ти маєш придумати, скільки цивільних, чому ти їх вбив, де ти їх вбив. Ти маєш придумати прямо все. Це було пекельний час для мене», — каже Бочкарьов.

ний громадський трибунал по Україні», створена у 2022 році. Її очолив член громадської палати рф та директор Фонду дослідження проблем демократії Максим Григор'єв. У цьому проєкті, за його словами, брали участь громадські діячі з 35 країн. Григор'єв передавав зібрані дані до Слідчого комітету, щоб той долучав їх до кримінальних справ щодо українських військових, а також заявляв, що надсилає їх до міжнародних організацій та інституцій. Крім того, Григор'єв виступив як експерт на суді про заборону «Азову» за позовом російської генпрокуратури та просив визнати військове формування терористичною організацією.

На сайті ініціативи «Міжнародний громадський трибунал по Україні» публікували інтерв'ю з полоненими, зокрема з азовцями, які начебто зізнаються йому у

вбивствах та інших злочинах, а також розповіді цивільних людей про те, як вони «постраждали від злочинів ЗСУ». Наприкінці 2022 року там з'явилася серія матеріалів про «розправи азовців над цивільними» в Маріуполі з розповіддю Івана Бочкарьова. А на початку 2023 року Григор'єв оприлюднив «зізнання» Дмитра Канупера. Їх поширювали російські ЗМІ. На відео та фото з цих інтерв'ю полонені виглядають сильно схудлими, а в Бочкарьова на обличчі видно опіки після електрошока.

Через те, що Бочкарьов помилився на камеру із кількістю постраждалих від обстрілу з даху будинку, слідчий перероблював кримінальну справу.

Також Канупера, Бочкарьова та двох інших побратимів з «Азову», яких також обвинуватили у вбивствах цивільних у Маріуполі, зробили героями пропагандистської стрічки про «злочини українських нацбатальйонів» на Донбасі. Фільм транслювали на каналі росія-24.

Канупер та Бочкарьов розповідають, що перед початком зйомок їх били спецпризначенці ФСВП, і вони ж були присутні під час інтерв'ю.

«Перед інтерв'ю тебе б'ють. Тобі дають зрозуміти, що [потрібно], щоб ти нормально дав інтерв'ю, щоб ти там нічого не ляпнув. Це так смішно виглядає: сідаєш сам, а десь у дверях стоїть мужик, який тебе привів, і ще мужики сидять. Навпроти тебе — ця дівчина, яка бере інтерв'ю, знімальна група, вони на тебе вішають мікрофони, тебе одягли в якусь футболку. Вона з тобою розмовляє, посміхається. Далі вона починає брати інтерв'ю, ставить якісь запитання. І потім починає грати свою роль, починає плакати й питати про вбивство цивільних. Ти просто дивишся на цього чоловіка у дверях, відповідаєш такий, покриваючись потом. І закінчується інтерв'ю, і ведуча просто витирає очі і вже спокійно каже: "Ой, Ваню, спасибі". І ти собі думаєш: що то було?!», — згадує Бочкарьов.

Він тоді мусив сказати на камеру, що вбив близько ста людей.

За словами військовополоненого, ці вбивства слідчі планували додати йому до обвинувачення — за два тижні допитів примусили написати 43 зізнання, що він вбив 160 цивільних людей.

«І вони били мене за кожне [зізнання]: ти маєш придумати час, ти маєш придумати, скільки цивільних, чому ти їх вбив, де ти їх вбив. Ти маєш придумати прямо все. Це було пекельний час для мене», — каже Бочкарьов.

Однак ці епізоди не потрапили до обвинувального акту й не розглядалися в суді — Відьмак вважає, що, ймовірно, він виконав тоді свою функцію, коли дав ці інтерв'ю пропагандистам.

Обидва азовці розповідають, що слідчі також збирали свідчення інших полонених, що їхня група розвідки підірвала драмтеатр у Маріуполі. Розвідники пересувалися по цілому місту, займалися мінуваннями, тож були ідеальними для цього кандидатами, на думку російських слідчих. Росіяни просували версію, що будівлю драмтеатру підірвали зсередини бійці «Азову», залишаючи її. Канупер та Бочкарьов на той момент були єдиними з цього підрозділу, кого тримали в Таганрозі.

«Я, бувало, сиджу на допиті, а в сусідніх кабінетах хлопців до такого ступеня б'ють, що я чую, як хлопець розповідає, як я зі своїм командиром мінували драмтеатр. І ти сидиш такий, і слідчий каже: “Це правда?”. А ти кажеш, що ні. І до тебе заходять інші слідчі: “Чуєш, Відьмак, там сказав один чоловік, що ти мінував драмтеатр”. Я кажу: “Ні, не було такого”. Я кажу, що я розумію, що якусь ситуацію можна ще придумати, що там цивільних розстріляв. Але замінували драмтеатр!» — розповідає Бочкарьов, розуміючи, що побратими обмовляли його від безвиході.

У липні 2022 року з'явилася також версія, що за кілька днів до вибуху військові ЗСУ занесли в драмтеатр ящики з вибухівкою, і 16 березня вона здетонувала. Кількість загиблих росіяни значно применшували — заявляли про 14 людей. Ці

всі версії були одразу спростовані звітами міжнародних організацій, розповідями свідків та журналістськими розслідуваннями, у яких зазначалося, що на драмтеатр російська авіація скинула авіабомби, а в будівлі ховалися тоді сотні людей, у тому числі з дітьми, при цьому військових серед них не було. Росія називає ці звіти фейками.

Іван Бочкарьов вважає, що в Таганрозі наглядачі та слідчі під впливом пропаганди їхньої держави так чи інакше вірили в те, що бійці «Азову» — злочинці та нацисти.

«Головне, щоб не довечно»

Російський «Верховний суд ДНР» 13 вересня 2023 року засудив солдатів групи розвідки спецпризначення «Азову» Дмитра Канупера та Івана Бочкарьова до 29 років позбавлення волі кожного. Донецький окупаційний суд визнав «докази», зібрані Слідчим комітетом рф, «достатніми для винесення вироку».

Бочкарьову та Кануперу інкримінували жорстоке поводження з цивільним населенням та застосування заборонених засобів і методів у збройному конфлікті (частина 1 статті 356 КК рф), вбивство та замах на вбивство двох і більше осіб, вчинене організованою групою, з мотивів політичної, ідеологічної ненависті (пункти «а», «ж», «л» частини 2 статті 105, частини 3 статті 30, пункти «а», «ж», «л» частини 2 статті 105 КК рф).

Для участі в суді військовополонених із Таганрога перевели в Донецьк. Їх засудили за три засідання. За словами азовців, суддя пробула в нарадчій кімнаті не більше п'яти хвилин.

«На суді було двоє охоронців, які спали. Прокурор, наш адвокат, якому 70 років, який нас не захищав, а балакав по телефону, і йому все одно було. Прокурор, який потім нам сказав: “Пацани, ну, вас усе одно обміняють, ви ж розумієте”. Суддя і помічник судді. І все. Вівся запис цього суду на аудіо», — розповідає Канупер.

Прокурор зачитав матеріали справи, потім бійцям, за процедурою, формально надали слово в суді. Вони мусили казати, що зізнаються в скоєному та каються. Адвокат підтримував сторону обвинувачення. За словами Бочкарьова, він вірив, що перед ним — нацисти, які вбивали цивільних у Маріуполі. У нього склалося відчуття, що суддя «просто виконувала свою роботу», весь час посміхаючись під час процесу.

«Так само там секретар сидить, посміхається. Там молода дівчина, яка просто... Знаєте, тут серйозна справа. Я суперте-

«Головне, щоб не довічно, — так думав Бочкарьов. — Тому що це — “Чорний дельфін”, “Полярна сова” — тюрми для довічників з особливим режимом утримання в камерах. Краще, щоб суворий режим, і це буде якась колонія, де ти нормально будеш у бараці жити більш-менш. А щодо строку взагалі — мені було все одно. Я просто розумію, якщо це фейковий строк, то яка різниця, десять чи двадцять».

рорист, супервбивця. Фейковий. А вони там сидять, посміхаються», — згадує Бочкарьов.

Термін у 29 років обидва бійці не очікували, але й не сильно переймалися цим.

«Головне, щоб не довічно, — так думав Бочкарьов. — Тому що це — “Чорний дельфін”, “Полярна сова” — тюрми для довічників з особливим режимом утримання в камерах. Краще, щоб суворий режим, і це буде якась колонія, де ти нормально будеш у бараці жити більш-менш. А щодо строку

взагалі — мені було все одно. Я просто розумію, якщо це фейковий строк, то яка різниця, десять чи двадцять».

Після цього бійців забрали до Донецького СІЗО, а звідти за місяць, коли вирок набув чинності, перевели до Макіївської колонії — усе ще на території окупованої частини Донеччини. Там вони перебували до обміну в жовтні 2024 року. Апеляцію азовці не стали подавати: вважали це марною тратою ресурсів.

Інформацію про вироки Дмитру Кануперу та Івану Бочкарьову, а також іншим військовополоненим, що були оголошені на той момент, використала спікерка МЗС росії Марія Захарова під час свого брифінгу, щоб засудити публікації в іноземних медіа, де бійців «Азову» називали захисниками Маріуполя.

За даними «Медійної ініціативи за права людини», уже 159 азовців, що захищали Маріуполь, були засуджені в Донецьку за обвинуваченням у кримінальних злочинах. Деяким із них після цього оголосили другу підозру — у тероризмі, і ці справи розглядають у Південному окружному військовому суді Ростова-на-Дону. Наразі, за даними МІПЛ, 264 бійці засуджені за терористичні злочини, у 33 із них — це друга справа.

На волі Дмитро Канупер написав книгу «Окраєць» про свій досвід полону. Після реабілітації він повернувся на службу до 12-ї бригади оперативного призначення «Азов», понад рік воював у Донецькій області на Торецькому напрямку, але в червні цього року дістав поранення і наразі проходить лікування. Іван Бочкарьов переніс шість операцій після полону, пройшов реабілітацію і зараз продовжує службу на бойовій посаді.

Матеріал опублікований в рамках партнерства з виданням «Грати».

КУЛЬТРЕВЮ

Донт ворі, мemento морі

Юлія Озен, Київ

Фото: Роботи Гамлета Зінківського з серії «Час не потрібен»

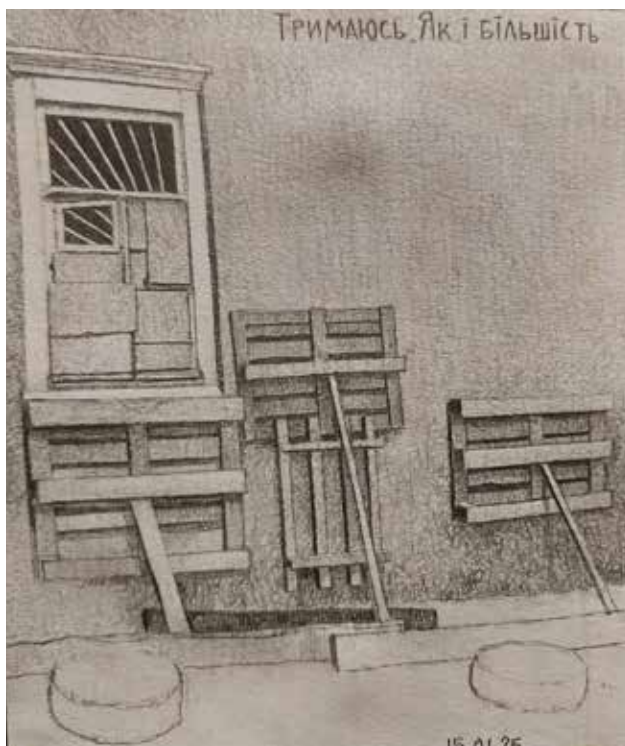
Вечеряємо на дачі погожого літнього вечора. Кажу мамі й чоловікові:

— Знаєте, про що я планую написати наступний текст? Про смерть.

Мої рідні сміються. Переповідаю їм останні приколи з мережі — раптом пропустили — типу заспокійливого відео «for deep sleep» тривалістю 4 години зі звуком прольоту «шахеда» (тих, давніших, уже практично немає — зараз здебільшого реактивні, швидко модернізуються) чи ранкового замовлення в київській кав'ярні «айс лате на гідазепамі». Нормально, якщо комусь ці жарти не здадуться смішними. Та ми щиро регочемо, і це наразі — принаймні для нас — найнормальніша реакція з можливих.

Welcome to your life, there's no turning back, співається в давній хорошій пісні. Це точно. Рух в одному напрямку. Мені незабаром виповниться сорок, і відчуваю глибинним єством — чесно кажучи, дещо з полегшенням — що більша частина мого життя вже позаду. Це якщо помру з благословенних природних причин: можна сказати, це буде щасливий кінець історії. Колись, років 15 тому, у веселій компанії

ми бавилися в щось на кшталт «правда чи бажання», і я спитала товариство: «Як би ви хотіли померти?» Спершу запала тиша, потім на тлі почулося: «Хто це таке спитав?» — люди спохмурніли й замислилися. Я запитала, бо цікаво було і, як здавалося, компанія вже вийшла на відповідний рівень інтимності й щирості — але це виявилось занадто. Зрештою почали відповідати, і це звучало як міркування вголос: схоже, до того ніхто серйозно про це не думав (ну, воно й не дивно, коли тобі 25 — точніше, тоді було не дивно). Абсолютну більшість голосів набрав варіант «у поважному віці, не від хвороби, в оточенні рідних і друзів». Оце розкіш, думаю, пригадуючи ту розмову. А моє бажання відтоді не змінилося: хотілося б померти з цілковитим усвідомленням того, що відбувається, зафіксувати тасмичний перехід — я ще тут, але за хвилю опинюся вже там. Заворожує переказ про відхід Григорія Сковороди: відчувши, що наближається його час, він сам зробив необхідні приготування, ліг і упокоївся. Як і великі дзен-майстри, які ще й дбали про спецефекти для поховального вогнища, ховаючи в одязі феєрверки — щоб ті, вибухаючи, звеселяли серця уч-

нів і нагадували: смерть — це ілюзія, але ілюзія — це смерть. Хороший напис на могилі, міркую собі. От тільки дорогувато вийде, з недавнього досвіду.

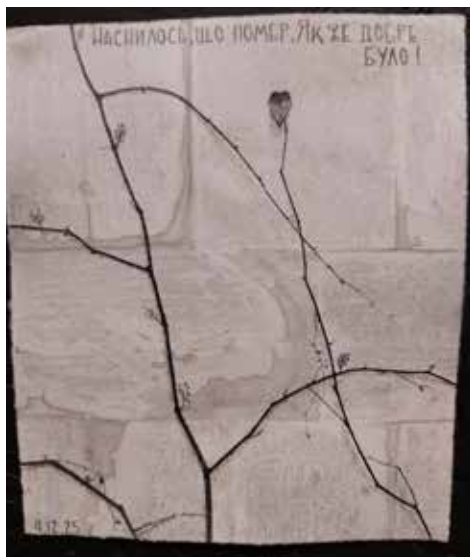
Прийшли замовляти оформлення татової могили, обговорюємо напис на обеліску. Сидимо в будці пана, який завідує всіма цими послугами. За стіл там править товстелезна чорна гранітна плита: *memento mori as it is*. Сидимо, значить, за плитою. Пан рахує знаки в татовому ПІБ — апостроф теж рахується за окремий знак і відповідно оплачується. Добре, що змінила прізвище на коротше, бурмочу, можна суттєво заощадити. Моя тітка пирскає. Пан просить звірити, чи все написав як належить.

— А це у вас між датами життя і смерті, — питаю, — тире чи дефіс? Бо на більшості пам'ятників ми бачили дефіс, і це мало що неестетично, то ще й неправильно.

З обличчя пана видно, що доля досі берегла його від подібних прикрощів. Він ретельно замальовує на листочку тире. Я намагаюся обтрусити штани від пилу з гранітної плити. Замовляємо оформлення поховання, так би мовити, на перспективу: я планую, що мене теж там захоронять колись, й обговорюю загальний вигляд могили, щоб чоловікові-іноземцю було менше мороки, якщо помру раніше за нього. «Тут лежить Юлія Озен, надокучлива редакторка». Мама пирскає. А що, нормальний напис.

* * *

Сиджу в приймальні офтальмології — щорічний плановий огляд. Обговорюємо з іншими пацієнтками не діагнози й призначення, а стратегії виживання. Ділимося досвідом минулої зими, тривожимося щодо нових загроз, зокрема обстрілів великих магазинів і складів. Лікарка вихо-

вже колекцію фото з вікна — задимлені київські світанки. Хтось писав у соцмережах, що має бути окреме слово для ранку після масованої атаки. Гарище в повітрі, дим у сусідньому кварталі, завтра день жалоби... скільки їх уже було?

Страшної ночі 14 травня ракета знесла під'їзд будинку за півтора кілометра від нас. Там жили знайомі моїх друзів, дочка військового, що ходила до школи в моєму дворі, і найжахливіше — людина, з якою ми з чоловіком познайомилися три роки тому. Його номер досі в моєму списку контактів. Іван Могильний керував рестораном «Італійська редакція» — надзвичайно приємний, ввічливий, делікатний чоловік. Я побачила його обличчя на платформі «Меморіал», що розповідає про вбитих росіянами військових і цивільних, і заціпеніла. Виявилося, там само проживав ще один працівник згаданого закладу — Іван Носко, флорист, який кохався в японській культурі. На його похороні, як писали, був присутній посол Японії.

дить і долучається до розмови:

- Я живу біля гіпермаркету N.
- Я теж, — кажу.
- А я там працюю, — зітхає літня пані.

Що тут скажеш. А моя стоматологиня працює на Лук'янівці. Щопівроку, коли до неї йду, там стає дедалі гірше. Після недавніх атак — правдивий постапокаліпсис. Ринок ущент згорів. ТЦ згорів. У переході вирва. Лук'янівський «МакДональдс» рекомендують перейменувати на «Фенікс». І посеред усього цього — люди, як і завжди, привозять городину на продаж. Сидять на макабричному тлі й продають помідори, черешню, цибульку. Своє, домашнє. Беріть.

Мій Дарницький район у липні вийшов на перше місце за кількістю обстрілів, випередивши навіть Шевченківський. Із середини квітня до середини серпня, за чотири місяці, я нарахувала, базуючись на повідомленнях у чаті з мамою, скільки було таких атак, коли безпосередньо після вибухів біжиш за дві стіни й пишеш «ти як? жах», — 22. Бляха, двадцять дві. Розкіш, якщо є ще 20-30 секунд після сигналу тривоги. Буває, вибухи лунають одночасно із сиреною — чи до неї, оце найгірше. Маю

Уночі 24 травня на нас летить усе. Таке враження, що ворог вирішив продемонструвати: дивіться, а в мене є такий пісун, й отакий теж, а ще такий, бійтеся. «Циркон» для Києва не дивина, але тут їх кілька й одночасно. Звукова хвиля, що з моторошним шурхотом-шелестом, здається, зараз змете й потягне за собою будівлі. Вибухає. І тут я вперше відчуваю різкий біль у вусі. Ліве в мене чує гірше, а болить у правому. От блін, єдине нормальне вухо. Запізніло згадую пораду розтуляти рота під час атак. Раніше, від «звичної» балістики, такого не траплялося. Чи то воно не пролітало-вибухало так близько, чи що, не знаю. Цієї миті, далеко від Києва, у Східниці, де проводить відпустку, раптом прокидається мама й пише: «Сонечко, ти як?» Та все ок, пишу, спи. «Колеги, усі живі?» — у робочому чаті. Те, що тримає. Цієї ночі вкотре горить Лук'янівка.

Удень, після двох кав, я виповзаю в магазин неподалік. Експрес-формат, у якому

необхідний мінімум. На сьогодні якраз те, що треба. Беру лаваш і банани. У черзі на касу переді мною спітніла жінка в чорній майці. Вона кладе велику пляшку рому і дволітрову колу. Відчувається, що їй трохи незручно.

— Я просто, — каже, — почуваюся якось дивно.

Касирка бурмоче щось суголосне. Дивно — не те й водночас саме те слово.

Виходжу надвір, там сидить веселий чоловік і в телефон до жінки:

— У мене така футболка, що всі дивляться й сміються!

Я, звісно, не втримуюся й зиркаю.

— От, і зараз! Скажіть, — каже мені, — тут написані якісь погані слова? А то я англійської не знаю.

Читаю написи на його футболці. Усе дуже позитивне. Донт ворі, б хепі.

— Не, — кажу, — усе окей.

— О, добре, дякую! — усміхається.

Усю цю добу й пів наступної я сякаюся кров'ю.

Швидко змінюються не тільки ворожі дрони. Ми й незчулися, як стали іншими — стаємо, безпосередньо тут і зараз. Трансформація відбувається стрибками, разом із нашим прискореним фізичним старінням. Ми читаємо нові книжки й перечитуємо улюблені інакше; по-іншому дивимося кіно; музика відкриває в нас невідомий досі вимір. Я кваплюся зустрітися з людьми, з якими давно не бачилася, поки ще не відійшла задалеко, поки ми двоє не змінилися так, що дивитимемося одне на одного, як незнайомці. Пам'ять непевна, час викривлений. Неминуче «як ти?» стосуватиметься котрої умовної зарубки на дереві? Яка «ти» відповідатиме? Якось я відверто не знала, що сказати.

Звісно, ми не відкладаємо на завтра справи: можеш зробити зараз — роби зараз. Прибирай уже, раптом не буде світла. Купи пташці корм про запас: хтозна, який склад товарів знищать наступного разу. Поїдь на обстеження на правий берег, поки в Києві американські гості й у нас аж

півтори доби без тривоги. Забери посилку сьогодні. Напиши подрузі не відкладаючи.

П'ю другу-після-обстрілу каву, а за кілька кілометрів від мого будинку рятувальники шукають людей під завалами. Починається дощ. Тішуся, що трохи прибіє спеку, та осмикую себе: чи допоможе це рятувальній операції, а чи, навпаки, зашкодить? Може, людям, які чекають на визволення, буде легше дихати... я зупиняю цю думку й надійно замикаю її в шухлядку. Їх уже достобіса, тих шухлядок. Ми, зовсім юні, вивчали колись на курсі фольклористики, що казка починається з порушення заборони; теперішнім нам не стати героями казок. Ми не шукаємо ключів до зачинених дверей і замкнених скриньок. Нема чого туди лізти.

Не дивно, що на ґрунті нашого сьогодення пишно буяють мальовничі будяки чорного гумору. Десь бачила картинку. У відділі нижньої білизни жінка цікавиться: покажіть, будь ласка, труси для прильотів. Типу, якщо знайдуть під завалами, треба мати гарний вигляд. І жарт хороший, і правда, бо дехто так і робить — спить в одязі, але я не здаюся. Не зраджую звички спати голяка, за винятком довшаної

зими 2026-го. До речі, коли в березні трохи потеплішало й стало можливим трохи розсупонитися, я зрозуміла, що забула, як виглядає моє тіло. Буквально. Не було як його розглядати під час швидкого миття в холодній ванні чи блискавичного перевдягання. Дві пари штанів і шкарпеток, три кофти, зверху пальто... Коли я визволилася з усіх цих нашарувань, почувалася метеликом, що виліз із кокона. Стрёмний якийсь метелик. Мружиться, очі вузькі (бо здебільшого були в темряві); горбиться страшно (бо вічно в позі ембріона, що сидючи, що лежачи — бережеш тепло); худий (щоденні тренування для здоров'я фізичного та психічного, й інші регулярні — вгору-вниз на 13 поверх). Проте м'язистий, злий і бадьорий: виліз нарешті на сонечко. Усе живе й жити хоче, як казала моя бабуся.

Але ж про чорний гумор. Канал про життя наших мікрорайонів вельми розраджує, коли чекаєш атаки чи безпосередньо в процесі. «З днем очікування масованого обстрілу», — промовляє картинка з сердечками, де два кістяки сидять в укритті, попивають каву і грають у карти. Є ще хороша: усміхнена жінка крутить колесо фортуни 24/48/72: сектори безпрограшної лотереї пропонують «Іскандер», «Кинджал», «С-400», «Циркон»... Коли летить справжній «Орешнік», адміні пишуть: «Загроза Кокошніка». А як учергове на підльоті довбані «Циркони» — «Вони що, вбити нас хочуть?!» Я, ховаючись у ванній, регочу вголос.

Накопичене напруження вимагає виходу. Узимку, ночами, коли давали світло, я малювала пастеллю. Наприкінці весни несподівано почала щотижня пекти пиріг, виявивши, що кулінарія вельми заспокоює, повертає до основ, заземлює, як то кажуть. Водночас це творчість, приємна й корисна, результат якої бачиш одразу. Уже згадана моя бабуся, що пережила два голодомори й Другу світову, постійно куховарила. І співала в процесі. Я теж собі щось мугикаю, запихаючи в духовку фрі-

тату з нуттового борошна чи помішуючи начинку для лимонного тарту. Часто — під близькі, гучні вибухи (поки писала цей текст, шахедний терор упродовж дня став новою реальністю). Коли розтрощили чимало продуктових складів, на деякий час зникло борошно й розпушувач для тіста — схоже, люди в паніці розмели з полиць. Я розтривожилася: як же мій щотижневий терапевтичний піріжечок, запорука стабільності світобудови? Згодом розпушувач з'явився, зате зник ванільний екстракт. Але я його таки знайшла й запаслася, раптом що.

Якось сидимо на кухні, їмо свіжовипечений шоколадний кекс. Чоловік за звичкою слухає турецького політичного оглядача, що у влогах неодмінно висвітлює події в Україні й перебіг війни. Цього вечора шокований оглядач розказує про канібалізм у російській армії. Подумаєш, дивина, пирскаю я, смакуючи кекс, поки пан влогер вражений широтою російської душі:

— І з'їв свого товариша, уявляєте, із цибулею!

Куди ж без цибулі, справді.

Могила готова, гарно вийшло. Світло-сірий граніт, мармуровий обеліск. Елегантно й зовсім не похмуро, татові б сподобалося. І мені подобається. Приходить рудий кіт — чи не принесли чого смаченького? Співає в'юрок. Спокій, блакитне небо. Колісь тут лежатиме й те, що залишиться від мого фізичного тіла. Хтось прийде, принесе хризантеми, згадає якийсь класний жарт, сподіваюсь. Як і на те, що через три метри вже не буде понівечених уламками російської гидоти могил, а на похованнях воїнів — повалених вибуховою хвилею прапорів. І ніде вже не буде. Це буде, як і належить, простір природних звуків, де вільно дихати й думати про великі таємниці буття, тлінне й вічне, ілюзорне й істинне. І, звісно, грамотних надгробних написів.

Кочівник і кінь нескінченно блукають у світістепі

Розмовляли Salt Salome, Max Svitlo і Даша Суздалова

Max Svitlo (Україна) та Salt Salome (Казахстан) — мистецький дует, творчість якого можна назвати синтезом ритуалу, театру, кіно, візуальних та аудіальних експериментів. Їхні перформанси нагадують сни, у яких можна довго заплутуватись-розплутуватись, як у рукавах карнавального костюма. Для УЖ поспілкувалися з митцем та мисткинею в Берліні, де вони наразі живуть і працюють.

Кілька слів про Max Svitlo і Salt Salome. Перформанс, кіно, театр, фотографія, музика, скульптура. Впевнена, що перерахувала не всі жанри, у яких ви працюєте.

Наша практика неспокійна та постійно змінюється. Вона може початися як зображення, продовжитися як звук, перетворитися на об'єкт або тіло. Наші роботи виникають, змінюються, ламаються і знову збираються на іншій сцені чи в іншій ситуації.

Кожен елемент роботи — текст, актори, об'єкти, декорації — будь-що має позбутися будь-якої ілюстративної функції (наприклад, актор не має просто «грати персонажа»; він може існувати як тіло, присутність, об'єкт серед об'єктів) та утилітарного характеру, щоб набутися автономної реальності. Між ними виникає поле реляційної напруги, з якого може постати інша реальність...

Так... Так... Працюємо з кіно, фотографією, звуком, текстом, сценографією, експериментальним костюмом, ритуалом, театром і перформансом, але...

Хочеться відповісти ось так...

Щоб зрозуміти, чим ми займаємося, потрібно вирушити на пошуки, потрібно піти на базар.

І
на
базарі
побачити, на базарі
дуже-дуже

довго
шукати
стару
вікторіанську сорочку, гамівну сорочку.

І ось цю вікторіанську
гамівну — сорочку
потрібно придбати,

так...

І ця вікторіанська гамівна сорочка сама
нашепче вам, чим ми займаємося.

«Але ангел не дає про себе забути. Для зустрічі з ним ти залишаєшся сам, сам на сам у своїй кімнаті. Для нас ангел — це вечір, що спустився на сліпучу арену. Нехай твоя самотність парадоксально буде сповнена світла, а темрява, що складається з тисячі очей, які оцінюють тебе, бояться і чекають на твоє падіння, не така вже й важлива. Ти танцюватимеш у пустельній самотності на очах у натовпу. І якщо зможеш, із заплученими очима, з очима, що затулені повіками. Але ніщо, ані оплески, ані смішки не завадять тобі не танцювати заради свого образу. Ти — артист! На жаль, ти не можеш відмовитися від жакливого безодні своїх очей.

...Твій образ іде танцювати за тебе».

«А твій костюм?

...Блискітки потрібні не тільки для того, щоб ти іскрився, а й для того, щоб ти загубив кілька з них — погано пришитих, витончених емблем Цирку — у тирсі, дорогою з вбиральні на арену. Вдень, коли ти йдеш до бакалійника, вони спадають з твого волосся. Одна з них приклеїлася до твого спінтілого плеча».

(Жан Жене, *Le Funambule*)

Вам подобається жити і працювати в Берліні? У вас тут була вже серія перформансів. Як ви їх готуєте, хто пише сценарій, кого ще залучаєте?

Берлін — ця вічно пульсуюча недосяжність, що веде з нізвідки в нікуди. Але тут ти можеш влаштувати драматичне видовище.

Сам процес написання сценарію — це процес упорядкування, боротьба з хаосом, із браком дисципліни. Але в нас часто буває так, що ми не боремося з хаосом, а пірнаємо в нього з головою. Іноді на нашій сцені панує повна паніка — ніхто не розуміє, що йому робити й що взагалі відбувається. Але часто саме це збуджує нас найбільше: як ти зрештою викрутишся? Як ти знайдеш баланс між провалом, величчю та повною клоунадою?

Нас хвилює ядро, серцевина — простір, що лежить за межами слів. Не задум, сценарій і тема.

Увійти в цей «простір моменту» — означає проникнути в тотальність поезії присутності тіла й часу.

Ваші розкішні костюми та декорації: розкажіть детальніше про їхнє створення.

Іноді костюми створюються в повній агонії за два дні до виступу — у сльозах, істериках, на останніх силах.

За красою стоїть страшний звір...

Водночас костюм для нас дуже важливий. Щодо живого організму актора він стає РЕЗОНАТОРОМ. Костюм повідомляє кожному акторові про своєрідне подвійне тіло:

Extended Self (Розширене Я) та The Divided Self (Розділене Я).

Костюм як тілесна, перформативна метафора емоційних станів: фігура, яку він огортає, очі, що дивляться на нього, відсилають до тіла як до спільного для всіх посередника. Завдяки цій тілесній комунікації вплив костюма не обмежується моментом виступу, адже він набуває матеріальної форми, яку артист у спільному

Фото з перформансу An Omen for the Earthborn: Horse, Nomad and Chronic Apocalypse. Берлін, 2025

для нього та глядачів просторі, тут і зараз, носить і втілює як ідею.

Так само костюм, як певний код, розповідає про політичну ситуацію, яка проглядається в його дірках і латках (вертикалі ковпака) або залишає помітний відбиток на його зовнішньому вигляді.

Історії, що висять на уявних вішаках...

Ми розповідаємо історію персонажа через елементи його одягу та їхній взаємозв'язок із тілом/простором, тобто три взаємопов'язані елементи постають як єдине ціле.

Костюм і тіло нерозривно пов'язані, але

водночас це тіло не обов'язково людське — воно швидше постлюдське, як у прикладі з костюмом коня: тут ти піддаєшся «кентавризациї», ти буквально є частиною одночасно людини й коня, одночасно костюма й частини декорації, але, як і конструктор, ти, перебуваючи в цьому костюмі, можеш носити на собі зверху кочівника, а всередині тебе самого є візок — кошик для зберігання артефактів.

Костюм повністю контролює тебе й диктує тобі — рух, жест, стан, — тому в такому разі дії на сцені завжди мають перформативний характер, оскільки ти ніколи

не знаєш, як поведеться конструкція; ти рухаєшся одночасно обмежено й інтуїтивно, завжди ризикуючи, що все розвалиться і розлетиться в різні боки, але ж водночас костюм також створює максимальну інтимність між акторами, суть якої в тому, що ви вступаєте одне з одним у глибокий контакт, і цей контакт є ризикованим — як акробати, що кружляють над натовпом відвідувачів цирку. Вершнику страшно — він завжди може впасти з коня, і в цьому страху народжується ця довіра. Або, наприклад, костюм Сатурна в ковпаку «вертикалі», який максимально пов'язаний із костюмом «дочки/дитини», дорівнює буквально два костюми — це одне єдине ціле. А також присутні елементи, які можна в прямому сенсі жерти/пожерти — де одному учаснику доводиться задихатися в хлібній масці, а іншому — давитися цією хлібною маскою, буквально пожираючи обличчя своєї партнерки.

Офелія, Буфон, Кочівник та Кінь — вимальовується певний набір «ваших» персонажів, часто трикстерів. Чому — вони?

Образ Офелії виник у нас, коли ми гуляли Звенигородкою вздовж річок (декілька років тому), і там було так багато пластикових пляшок, що спливали над водою в золотому світлі, — це образ екологічної катастрофи.

Нещодавно ми теж думали про Офелію — як би вона виглядала в реальності постапокаліптичного світу, повністю занурена в густу іржаву токсичну рідину посеред ніщо — деформована, зредукована постать.

Це деградований образ — смерть Офелії, розпад.

Офелія — Нежитлове: забруднене море, обгороджені колючим дротом береги, лиса земля, могильний ґрунт, купа скелетів, заболочені річки, смердючі міста.

* * *

Тіло в ритуалі (перформансі) — не індивідуальне, а колективне, воно вписане в складну систему взаємозв'язків.

Сам підхід до створення дії розкладається на послідовність ритуальних фаз. Від моменту підготовки до завершення перформансу — усе перетворюється на ініціацію, де тіло проходить через особливі трансформації.

Буфонада має містеріальні корені: у містерії буфон поєднував небо й землю. Клоун самотній, а буфони діють спільно. З клоуна сміються, а буфон сам висміює свого глядача. Буфон є соціальним, він пародіює ієрархію.

* * *

Я (Salt Salome) народилася в Алмати. Образ коня посідає настільки важливе місце в культурно-побутовому середовищі Казахстану, що, звісно, він не міг не стати частиною фольклору. Своєю чергою, цей фольклор мав на мене вплив...

Архетип: кінь, здатний перетинати межі світів, супроводжував людину протягом усього життя — від народження до самої смерті.

Тулпари (Тулпар — це колективний образ крилатого (небесного) коня) можуть розмовляти як люди, мислити, бачити сни, обурюватися, мститися.

Саме з таких образів поступово почав формуватися лор твору **«Знамення для народжених на Землі: Кінь, Кочівник і Хронічний Апокаліпсис»**.

* * *

«Кочівники “опешили”, коли в них відібрали коней і загнали в колгоспи. Ця розгубленість передалася й нам, і ми досі стоїмо на роздоріжжі, нерішучі й розгублені, не знаючи, як жити далі».

* * *

— То куди ми їдемо?

— В аул, якого вже давно немає.

Salt Salome у костюмі міма «вертикаль влади»:
фото Max Svitlo. Берлін, 2026

* * *

Стало нестерпно боляче.
Я втік у степ і там, далеко від усіх, розпла-
кався.

Аділ'хан Сахарієв із повісті
«Синдром Кентавра»

**Коли кочівник/кочівниця зупиня-
ється, що він/вона бачить?**

І, на мою думку, найстрашніше, що могло
статися з кочівником та його конем — це
те, що вони побачили Семипалатинський
полігон. Семипалатинський випробу-
вальний полігон.

* * *

...Кочівник і кінь нескінченно блукають
у світїстепі, де час хворий, згорнутий, як
кисле молоко. Тут немає ні вчора, ні зав-
тра — лише вічне «зараз». Цей світїстеп не
є ані живим, ані мертвим; він плаває в ли-
хоманці між буттям і небуттям, як трива-
лий і мутаційний сон. Апокаліпсис — це
вже не подія чи катастрофа, а самопроцес,
середовище, що розширюється, несвідома
повсякденність, болюча, незагойна рана,
що вростає в землю.

**Що таке постдраматичний театр
і розширене кіно (post-dramatic**

theater, expanded cinema) — жанри, з якими ви працюєте?

Театр для самих себе; його не існує, вийди й створи його сам...

Постдраматичний театр — це емансипація від драматичного тексту: у ньому співіснують театр, не-театр і безліч проміжних форм. Він — потік.

Це означає твої власні правила, але не свободу від будь-яких правил. Без слів і сюжету, у якому немає основи у вигляді тексту, п'єси чи сценарію — це робота з матеріалом, що несе смислове навантаження, та справи з цим матеріалом.

Відмова від сюжету.

Ця ознака — найголовніша.

Коли людина дивиться постановку, вона постійно шукає своє дзеркальне відображення (через акт ідентифікації). Позбавити глядача такої можливості означає змусити його вийти за власні межі (за межі антропоцентризму, за Жилем Делезом).

Саморефлексивне використання реальності, самореференційність.

Камера раптом стає частиною того, що відбувається, або взагалі відокремленим поглядом і персонажем; персонаж звертається безпосередньо до глядача й може вступати з ним у контакт. Так само глядач раптово може стати випадковим персонажем. Такий тип постановки залишає думку «у муках незавершеності» й робить велику ставку на імпровізацію. Це не означає повної відмови від тексту. Йдеться радше про зміну оптики: драматичний твір розглядається не як завершений текст, призначений для читання за ролями, а як партитура гри.

Глядач не має розуміти наші постановки, він має їх інтерпретувати.

Усе, що є цілком загадковим, водночас дає психічне полегшення та викликає тривогу.

«Пейзаж не вимагає від глядача його «розуміння», приписування йому значен-

ня, його тривоги і симпатій; швидше він вимагає їхньої відсутності, щоб глядач нічого до цього не додавав. Споглядання, строго кажучи, тягне за собою самозабуття з боку глядача: об'єкт, гідний споглядання — це той, який, по суті, знищує суб'єкта, що сприймає».

Розширене кіно — це взагалі не фільм: як і життя, це процес становлення. Існує лише просторово-часовий континуум, мозаїчна одночасність. Зображення, яке постійно трансформується в інші образи: метаморфоза.

У нас ця практика почалася, коли під час показу фільму ми стали виводити персонажа з цього ж фільму на сцену, де він виконує паралельний перформанс, і, так би мовити, виходить, що він існує одночасно у двох часових вимірах. Виходить, що ти одночасно заважаєш глядачеві дивитися фільм і заважаєш глядачеві дивитися окремий перформанс, і йому доводиться балансувати між живою картиною на сцені та картинкою на екрані — і тут народжується простір для найрізноманітніших смислів, ніби дивись у калейдоскоп.

Анно, ви неодноразово цитували в дописах Instagram норвезького поета Тура Ульвена. Чим вас «чіпляє» Ульвен? Загалом, хто й що надихає?

Коли я вперше натрапила на Тура Ульвена десь під час «археологічних розкопок» у просторах інтернет-сторінок, то відчула надзвичайне естетичне й інтелектуальне збудження.

(Звісно, читати поезію в перекладах — це все одно що приймати душ під парасолькою.)

Але я можу сказати, що ніби наші з ним поетичні мови — сусіди, або що вони сидять на зупинці й чекають на один автобус. Це як зустріти свого уявного друга й знайти в його словах найголовніший притулок.

...цитуючи його самого:

«У тому сенсі, що знаходиш свої муки вже у вигляді форми».

«У вигляді твору мистецтва. Ось що істотно. У так званому справжньому... ні, не в так званому — у справжньому житті страждання не має форми. У хорошій літературі воно її набуває. Це принципово важливо».

Також було цікаво, що на нас обох великий вплив мав Семюел Бекет, але я дізналася про це лише згодом з єдиного інтерв'ю Тура Ульвена. Це сталося вже після того, як я зачитувалася його текстами — і це багато чого мені пояснило. Форма.

Річ у формі. Ніби ти відчуваєш, бачиш і думаєш точно так само, десь, можливо, і страждаєш — раптом ти розумієш, як автор висловив це в такій формі, яка влаштовує тебе найбільше. Тобто якби в ці вірші можна було б одягнутися або жити в них, або розмовляти лише за їхньою допомогою, то я б так і зробила. Коли знаходиш такі «притулки», складається враження, що взагалі більше нічого в житті не потрібно.

Серед подібних сусідів за поетичними мовами або уявних друзів, тих, хто сидів би зі мною на одній зупинці та їхав би кудись одним автобусом, окрім Тура Ульвена, я можу назвати Жоржа Перека, Інгеборг Бахман, Йонаса Мекаса, Уніку Цюрн, Пауля Целана, Річарда Бротігана...

Та хтось із нас обов'язково читав би в доповіді The Book of Disquiet Фернанду Пессоа.

Як українські музеї шукають нові оптики в умовах війни та деколонізації

Ольга Петренко-Цеунова, Київ

Фото авторки

Виклики та інерція

У перші місяці повномасштабного вторгнення українцям було не до відвідування музеїв. Інституції поспіхом евакуювали свої колекції. Проте коли Київщину звільнили від російських військ і загроза для столиці минула, повернувся запит на культурне дозвілля. Серед перших виставок, доступних киянам, були «Тіні та стіни» в музеї Ханенків у червні 2022 року. Відвідувачі мали змогу прогулятися спорожнілими залами будівлі. Це було дуже умовне повернення до нормальності: порожні місця від картин в інтер'єрах маєтку Богдана і Варвари Ханенків виглядали особливо щемко. Уже в серпні музей організував перший виставковий проєкт про військові події, за яким була низка інших. Увесь цей час у будівлі відбувалися публічні лекції, концерти, майстер-класи й навіть донатія крові. 10 жовтня 2022 року в дитячий майданчик у парку Шевченка, за двадцять метрів від музею, влучила російська ракета, і фасадні вікна, частина дверей і стелі музею Ханенків були зруйновані. Усунувши наслідки, уже за два тижні музейники відновили роботу. Влітку 2025 року відвідувачі тішилися першим від початку вторгнення виставці класичного, а не сучасного мистецтва — «Бентежні роки. Митці з України в École de Paris».

Після 2022 року музей Ханенків відкрив для відвідувачів читачий простір із понад 1500 мистецьких видань, надав онлайн-доступ до своєї колекції і підго-

тував серію бліцпроектів «Крізь потаємні дверцята» — одноденних виставок творів зі свого зібрання. В умовах постійних повітряних тривог, що змушують припинити роботу, тривалих знеструмлень та інших випробувань, пов'язаних із війною, музей шукає способи продовжувати роботу.

І це не єдиний успішний приклад того, як музей дає собі раду під час війни. Евакуація основної експозиції змусила шукати нові формати взаємодії з глядачами — через тимчасові виставки та публічні заходи. Це стало викликом і можливістю для музейних інституцій, і вони впоралися з цим по-різному. Деякі колективи просто фонтанують ідеями — складається враження, що зі зміною рутинних правил роботи їм розв'язали руки для довершення безлічі цікавих задумів, які лишалися невідтіленими через брак простору, фінансування чи людей. Відвідувачі, які раніше приходили в музей раз на десятиліття, щоб пересвідчитись, що в основній експозиції нічого не змінилося, тепер приходять кожні кілька місяців, щойно відкривається новий проєкт, а деякі виставки відвідують кілька разів.

Проте так відбувається не в усіх музеях. Декотрі воліють, щоб їх не турбували в цій тихій заводі й віддають перевагу бідканню, а не діяльним змінам. Списуючи все на війну, вони показують відвідувачам спорожнілі стіни, доволіно заповнені сучасними фотографіями або аматорськими роботами без концептуальної єдності. Вони були в занепаді до війни і, ймовірно, залишаться в такому стані й після Перемоги.

Донація крові в музеї Ханенків

Деконструкція радянських наративів

Ще один прояв інерції — це світоглядно застаріла експозиція, яка не змінювалася з радянських часів. Прикладом цілковитого браку переосмислення є музей-садиба Пирогова у Вінниці (створений 1947 року). Документи у вітринах представляють його як російського хірурга, сформованого в російській-таки культурі й укоріненого в неї. А на стінах до уваги відвідувачів — картини про славу російської зброї в загарбницьких війнах, до яких Пирогов долучався як військовий лікар. Тут немає навіть текстових деколонізаційних тлумачень, які прояснювали б сучасне ставлення до імперської політики. Вони не потребують значних коштів — лише інтелектуальної сили побачити проблему та запропонувати її розв'язання.

Протилежним прикладом є краєзнавчий музей у Вінниці. Зали, присвячені XIX століттю, відчутно допрацьовані: на стінах — двомовні коментарі українською та англійською, у вітринах — експонати, що показують мультикультурність життя

Вінниччини. Тут без упереджень і з повагою представлено й релігійну спадщину єврейських штетлів, й історію польсько-го визвольного руху. Ще більшого переосмислення зазнали зали, присвячені XX століттю. І зміни тут полягали не лише в тому, щоб замінити «Громадянську війну» на Українську революцію чи Визвольні змагання 1917–1921 років, а «успіхи колективізації» — на Голодомор. Про зміни свідчать дрібні, але промовисті деталі. Радянська воєнна діорама тепер затулена виставкою «В'язень вінницької тюрми Юрій Горліс-Горський — поборник Незалежності». Окремий стенд присвячений подоянам-учасникам бою під Крутами. У наступній залі за первісним задумом мав візуально домінувати трактор, приурочений до 20-ї річниці ХТЗ. Він так і залишився стояти на помості сірою машиною, бо куди його подінеш. Але тепер обабіч, практично під його колесами, на крихітних, тендітних мольбертах одразу перед очима відвідувачів стоять малюнки 12-річок, присвячені Голодомору. Це як травинка, що пробиває асфальт, даруй-

те за банальність. Адже насправді зміни не завжди потребують великих грошей, часом для них достатньо волі й свідомої позиції. Про її наявність свідчить і те, що у вінницькому краєзнавчому, як і в багатьох українських музеях, щодня плетуть маскувальні сітки для війська.

Або кілька київських прикладів. Музей Булгакова, який досі відчайдушно хапається за спроби довести, що «не все так однозначно». Нова виставка музею називається «Безжурне покоління» і висвітлює життя київської інтелігенції 1900-х років. Команда музею романтизує безтурботне життя імперської еліти в Києві, ігноруючи той факт, що їхня «безжурність» існувала в умовах колоніального придушення української культури, тотальної русифікації та переслідувань. Привілеї колонізаторів тут видають за нейтральну й універсальну «київську історію».

Іншим шляхом пішла Київська картинна галерея (колишній музей російського мистецтва) у маєтку Терещенків. Минулої осені в музеї розпочався історико-мистецький проєкт, присвячений 150-річчю від дня народження Олександра Мурашка, «Київські вібрації». Окрім картин та документів, відвідувачі могли ознайомитися з мапою київських «місць пам'яті» Мурашка. У фокусі був київський період життя митця — тут він народився, навчався, творив і викладав. Певним продовженням стала виставка Анни Крюгер-Прахової — своячки Олександра Мурашка, вихованки школи Миколи Мурашка, однієї з перших українських художниць-модерністок. Музей також системно працює над деколонізацією мистецької спадщини, повертає художникам з українським корінням їхній український контекст і протидіє привласненню їх у російських наративах. Так у музеї відбувалася виставка робіт Миколи Айвазовського, зокрема із зображенням українського степу; а тепер триває виставка Іллі Рєпіна, що простежує феномен популярності його картини «Запорожці пишуть листа турецькому султанові» та сучасних «римейків» за участі українських вояків.

Своєрідний «третій шлях» обрав музей «Садиба на Кудрявці» (до 1 березня 2023 року — музей побуту Києва першої половини XIX століття; до 3 березня 2022 року — музей Пушкіна). Його експозиційна діяльність — це переважно виставки посуду чи ялинкових прикрас, такі собі спроби заховатися за соціальну історію та нейтральні теми, аби уникнути прямої розмови про імперські контексти.

Тим часом інші музеї не цураються складних розмов, неунікних у складні часи. Скажімо, Національний художній музей України на вулиці Грушевського ще донедавна систематично працював зі «Спецфондом», повертаючи із забуття репресованих, табуйованих і підцензурних митців XX століття. Ці роботи дивом уціліли, десятиліттями сховані в запасниках. Будівля музею постраждала після масованого ракетно-дронового удару по Києву в ніч проти 24 травня 2026 року, і відтоді музей зачинений для відвідувачів.

Перезавантаження музейних просторів

Деякі українські музеї стали культовими місцями, яким довіряють і куди йдуть незалежно від того, що саме там зараз експонують. Останнім часом чи не кожна виставка в Українському домі збирає аншлаги. Особливо успішними стали «Алла Горська. Боривітер», «Весна. Жіночі імена бойчукізму», «Хліб», мінівиставки про «Універсальний журнал» 1920-х і про Соломію Павличко в межах книжкових фестивалів нон-фікшну «Фундамент». Куратори щоразу дуже ретельно працюють із простором, і здається, що кожна нова виставка забиває ще один цвяхок у труну радянського режиму, який так прагнув знищити Україну, але натомість зник сам. Це виглядає як торжество справедливості й вирок тоталітарній системі, коли в Українському домі — збудованому як Київський філіал Центрального музею Леніна — експонують гудзики розстріляних із Биківні на виставці про Аллу Горську, яка разом із Лесем Танюком і Василем

Поліська культура на виставковому проєкті «Чорнобиль. Об'єкт укриття» в Українському домі

Симоненком відкрила це місце останнього спочинку десятків тисяч репресованих. Це й відновлена пам'ять про художниць кола Михайла Бойчука. Це й виставка про Чорнобиль — самобутній регіон княжих часів. Його глибоку історію і самобутню культуру витіснила катастрофа, масштаби якої цинічно приховувала радянська влада, перетворивши квітуче Полісся на зону відчуження. Навіть пам'ять про подвиг ліквідаторів радянська система намагалася привласнити, вбудувавши її у власний героїчний міф. Саме під час роботи цієї виставки черговий російський обстріл суттєво пошкодив музей Чорнобиля в Києві на Подолі.

Насамкінець варто згадати про інклюзивність як іще одну вимогу часу. Чимало музеїв працюють над тим, щоб до них могли безперешкодно потрапити військові й цивільні, які втратили кінцівки або зір через війну.

Окрему увагу приділяють доступності для родин із дітьми. Національний музей Тараса Шевченка і Національний

науково-природничий музей регулярно проводять заходи для дітей різного віку, починаючи від наймолодших. Нормою стала дитяча зона в Мистецькому арсеналі. І в Київській картинній галереї створили дитячий простір, де юні відвідувачі можуть побувати на мистецьких майстер-класах або просто творчо провести час, якщо втомляться оглядати експозицію з дорослими. Це ініціатива співробітниць музею, яка стала мамою і відчувала незакрити потребу в такому просторі.

Війна змусила українські музеї швидко пройти шлях, який вони відкладали десятиліттями. Справжні зміни виявилися насамперед питанням внутрішньої спроможності до рефлексії. І чимало українських музеїв беруть на себе ризик говорити про складні теми в умовах щоденної екзистенційної загрози.

«Здрастуйте, пане Дубовик»: художник і його епохи

Олег Коцарев, м. Буча (Київська область)

Фото автора

В Українському домі в Києві відбулася чергова велика виставка. «Лабіринти значень» — ретроспектива творчості художника Олександра Дубовика. Від чіткого стилю шістдесятих до мінливих іронічних і нарцисичних ігор останніх десятиліть та роботи над враженнями від сьогоденної війни засобами форми.

Олександр Дубовик народився 1931 року в Києві. Неможливо не захоплюватися тим фактом, що 95-річний художник продовжує бути активним і в практиці, й у теоретичних (само)рефлексіях. Дубовика трактують як шістдесятника. При цьому він не належав до політизованішого, літературоцентричнішого, ближчого до дисидентів чи й дисидентського середовища (тут цікаво згадати, що його батьком був поет-«плужанин» Михайло Дубовик, розстріляний у 1941 році під час хвилі радянських репресій), про яке сьогодні найчастіше згадують у контексті шістдесятництва. Схоже, він був більше зосереджений на мистецьких питаннях, у яких, щоправда, усе одно опинився в опозиції до офіційного регламенту тодішнього художнього життя.

Власне, одна з найцікавіших частин виставки — твори Дубовика, витримані в динамічній стилістиці 1960-х років (ця особлива впізнаваність культури умовних «великих шістдесятих», неспівмірна із сусідніми епохами, взагалі є окремою цікавою темою, з тих, про які хочеться почитати, а то й пописати). Дубовик-шістдесятник — легкий, переконливий і жвавий. Здається, пізніше він став складнішим, концептуальнішим, вигадливішим — ціною втрати тієї легкості й спонтанності.

Пізніший концептуальний період творчості Олександра Дубовика позначений особливою увагою до форми. Зокрема й до знаків-символів, що ставали наскрізними мотивами. Найбільш акцентований з-поміж них на виставці — букет. Досліджуючи формальні узагальнення, Дубовик при-

йшов до образу букета у вигляді кола на прямокутнику або трапеції. Це також може нагадувати замкову щілину або й ракетку для пінг-понгу. Художник трактує букет як образ концентрованої енергії, напруги, повноти, пам'яті, вважає його своєрідною антитезою чорному квадрату Малевича та написав про нього цілий маніфест.

Звісно, такий підхід до мистецтва робив митця в Радянському Союзі щонайменш не зовсім благонадійним. Як і чимало колег, Олександр Дубовик знайшов компроміс у монументальній творчості. Там можна було дозволити собі набагато більше «формалізму», згадував сам художник.

Особлива впізнаваність культури умовних «великих шістдесятих», неспівмірна із сусідніми епохами, взагалі є окремою цікавою темою, з тих, про які хочеться почитати, а то й пописати.

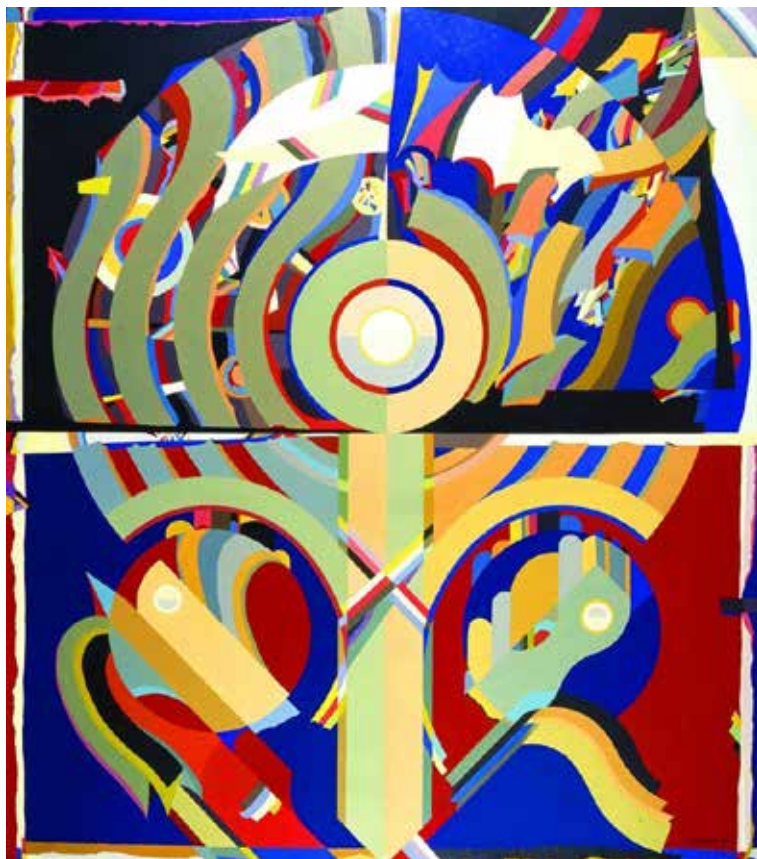
Цього разу Дубовик «говорить» про суспільно актуальне значно індивідуальніше, через форми та водночас через універсальні відчуття людини посеред мілітарного жаху. «Ностальгія», Олександр Дубовик, 2020 рік (<https://culturalproject.org>)

Що й знайшло своє втілення в оформленнях усіляких ресторанів і будинків культури в Україні та Карелії, куди митець регулярно їздив працювати й мандрувати (останнє з сьогоденської перспективи є неочевидною, але цікавою практикою). Втім, «монументалка» не була лише вимушеним кроком, це засвідчує те, що Дубовик займався нею і пізніше. У нових реаліях — на нових об'єктах: наприклад, у церкві у Франції.

До яскравих блоків «Лабіринтів значень» належать грайливі, театралізовані «постмодерні» роботи, а з них чи не най-

більше запам'ятовуються самоіронічні автопортрети — на виставці їх найбільше сконцентровано в просторі з промовистою назвою «Здрастуйте, пане Дубовик!» (від однойменного гротескного автопортрета). Такого роду картини весело «римуються» з численними роздумами й теоретизуваннями художника, його іноді прямолінійними й патетичними, а іноді дотепними «афоризмами» на стінах Українського дому та відео з інтерв'ю. А також з окремо представленими альбомами й блокнотами.

Судячи з виставки «Лабіринти значень», в Олександра Дубовика було два

«Дерево життя», Олександр Дубовик,
1987 рік (<https://culturalproject.org>)

періоди, коли в його роботах помітно увиразнювалося політичне висловлювання. Перший — рубіж 1980-х і 1990-х років, буремні часи Перебудови та початку Незалежності. Як на мене, у цей час суспільно-політичні мотиви в художника часто виявлялися занадто очікуваними та спрощеними. І другий момент — наші дні, у зв'язку з російською агресією. Звісно, тут немає такого споглядального інструменту, як часова дистанція, проте маю враження, що цього разу Дубовик «говорить» про суспільно актуальне значно індивідуальніше, через форми та водночас через уні-

версальні відчуття людини посеред мілітарного жаху.

Виставка Дубовика стала прикладом не надто частого в наших реаліях явища — надзвичайно ретельної і при цьому масштабної виставки-ретроспективи живого, активного й актуального художника. А ще вона демонструє цікаві кореляції між персональними мистецькими мандрами однієї людини протягом кількох строкатих десятиліть і шляхами розвитку культури в цей же час.

«Ілюзія тихої ночі»: знімок українського суспільства

Юрій Самусенко, Київ

Як зафіксувати час або день із життя великої спільноти? А якщо ця спільнота проживає дуже різні досвіди, хоч, по суті, перебуває в одній великій емоційній гойдалці? Напевно, такі питання з'являються в режисерів, які хочуть зняти фільм, що знаменує *slice of life* (частину життя). Зазвичай це позитивні досвіди радості й рефлексії про плинність життя. Нова стрічка Ольги Черних «Ілюзія тихої ночі», яку показували в конкурсі Docudays UA у 2026 році, справляє зовсім інше враження, але від того не менш захопливе своєю медитативністю і значущістю.

Перше, що варто сказати про «Ілюзію тихої ночі» — це фільм Суспільного. Так, це чинить певний тиск на стрічку, адже може здатися, що маємо типову телевізійну документалістику з головами, що говорять. Та натомість Суспільне все більше націлюється на фестивальну документалістику. І це підтверджує прем'єра «Ілюзії тихої ночі» на фестивалі Visions du Réel, де передусім віддають перевагу експериментальним стрічкам. А «Ілюзія» — це точно експеримент, причому вдалий.

Друга новина про це кіно полягає в бекграунді творців. Ольга Черних зарекомендувала себе по-хорошому тягучим «Фото на пам'ять» про свою родину з Донецька, а компанія Tabor Productions — міцною та рефлексивною документалістикою. У синергії із Суспільним вони використовують ресурс найбільшого українського мовника, щоб зібрати матеріали з усіх куточків України, зокрема окупованих територій, і показати, як виглядає одна літня ніч у 2025 році. У проєкті також взяли участь близько 40 операторів, якщо не

рахувати надіслані відео від заклику в соціальних мережах. У самому ж проєкті разом з анонімними операторами працювало 300 людей.

Масштаб наче й не видається великим, але амбіція охопити всю Україну все ж таки реалізувалася. Причому не в банальних склейках однієї історії з іншою. Навпаки, Ольга Черних пропонує дуже багато рим, як тематичних, так і настроєвих. Тут є час для ветеранів на спекотних балконах тісних квартир, і день народження з тортом в окопі, але є місце й молодіжним рейвам, нічним змінам, роботі техніки в кар'єрі й дикій природі, яку фільмували за допомогою спостережних камер з інфрачервоним світлом.

Експеримент зі спроби показати все й відразу на папері здавався доволі ризикованим, адже що можуть надіслати люди? А якщо в цю ніч Україна зазнає масованого обстрілу? Чи можна це показувати в кіно українцям, які й так не досипають щоночі через постійні російські удари? На щастя, ці питання розв'язала та сама ілюзія тихої ночі, адже масованого обстрілу не було. Втім, назвати цю ніч тихою теж можуть далеко не всі. Особливо прикро від розповіді військового, який, ідучи дорогою, за кадром розповідає, як планував зняти історію про свого командира, але той загинув за кілька днів до тієї самої тихої ночі.

Чого точно багато у фільмі — то це життя, яке триває попри все. Оце «попри все» на п'ятий рік повномасштабного вторгнення вже звучить не так упевнено, як раніше. Та фільм і не намагається довести щось своїм патріотичним меседжем, але

й не показує українців жертвами обставин. І, що найважливіше, це не кіно про те, що правда десь посередині. Глядач вийде з показу цього фільму з відчуттям великого пирога життя, у якому вистачає болю, але й не бракує посмішок. Бо життя — хоч і не найкращий драматург, але має хист до балансу.

Особливо цінними залишаються знахідки з окупованих регіонів. Здається, у частини глядачів у залі перехопило подих, коли вони побачили напис «Джанкой». Тим паче, зняти таке в містах, де суворі комендантська година диктує умови життя — це дуже небезпечна справа. І це я пишу з позиції людини, яка теж живе за умовами комендантської години. Втім, безперечно, не такого характеру, як в окупованому Криму чи Донецькій і Луганській областях.

Зрештою, «Ілюзія тихої ночі» — це спроба зафіксувати момент, який завтра вже буде іншим. Черних і команда Tabor Productions свідомо відмовляються від закадрового голосу, що пояснював би глядачу, як реагувати. Фільм довіряє власним ритмам і монтажним римами більше, ніж прямій мові. Тож стрічка працює як колективний портрет, зібраний із сотень чужих поглядів, серед яких немає головного і другорядного.

Показово, що фільм не намагається «закрити» тему війни якимось фінальним кадром чи меседжем. Він просто зупиняється — так само, як зупиняється ніч, коли настає ранок і люди повертаються до своїх буднів. У цьому й полягає головна чесність картини. Вона не обіцяє катарсису й дає простір побути поруч із досвідом, який кожен українець носить по-своєму. І як би погано не почувався глядач зі своїми проблемами в житті, це кіно переконує своїм меседжем, що навіть після найтемнішої ночі приходить найсвітліший світанок.

«Ілюзія тихої ночі» — це спроба зафіксувати момент, який завтра вже буде іншим. Черних і команда Tabor Productions свідомо відмовляються від закадрового голосу, що пояснював би глядачу, як реагувати. Фільм довіряє власним ритмам і монтажним римами більше, ніж прямій мові.

РЕЦЕНЗІЇ

Портрет поета замолоду. Перший том повного зібрання Стуса

**Василь Стус. Повне зібрання творів.
Том 1. Рання поезія. — Київ: Смо-
лоскип, 2026. — 600 с.**

Свято на вулиці любителів і любительок творчості Василя Стуса: вийшов друком перший том Повного зібрання творів. А в ньому — ранні тексти поета, із середини 1950-х до серпня 1965 року.

Уклали том Маргарита Єгорченко, Галина Почверук і Дмитро Стус, опублікувало видавництво «Смолоскип» у співпраці зі «Стусцентром», Кафедрою літератури імені Володимира Моренця Києво-Могилянської академії за підтримки Благодійного фонду «МХП — Громаді».

Постать Стуса, власне, віддавна й послідовно зазнавала певного затуманення. Можна тут почати з того, що за життя Василь Стус не отримав широкого визнання, співмірного з масштабом його творчості. Таке визнання відбулось у велими вузькому колі, і хоч заслуги цього кола в плані збереження спадщини та пам'яті важко перебільшити, можливості їхні були обмеженими, а суб'єктивність і міфологізація — неминучими. Потім

тривали вибудовування стереотипних образів Стуса як дисидента й політв'язня (то в ролі шістдесятника, то, навпаки, протилежності шістдесятникам), Стуса як етичного поета, як національного пророка XX століття чи — для певної аудиторії — поета-спадкоємця модернізму. Майдан, війна від 2014 року, а особливо повномасштабне російське вторгнення, коли активно відбувався і відбувається пошук символів опору, тільки посилив ситуацію Стуса-героя, який в інформаційному просторі нерідко існує окремо від власної творчості чи у зв'язку з лише окремими її фрагментами.

Це робить особливо актуальним видання академічного, з апаратом приміток, коментарів повного зібрання творів, яке дасть змогу читач/к/ам самостійно сформулювати образ поета, використовуючи його безпосередні тексти. І, само собою, тут уже важливе значення має том, присвячений початкам Стусового письма, а не пізнішим хрестоматійним, тиражованим речам.

«Смолоскипівський» перший том, отже, хронологічно розпочинається в 1950-х роках, а завершується влітку 1965-го. Якщо точніше, то упорядниці й упорядник називають це сімома періодами ранньої творчості: донецький період, кіровоградський період, армійський період, горлівсько-донецький період з

одеським епізодом, ранньокіївський період (аспірантура) плюс зошит віршів «ДЕЛО № 13/БЕ1339» та невидана збірка «Круговерть». Список переконливо демонструє щонайменш детальність роботи зі спадщиною Стуса. Чому верхня хронологічна межа тому — середина 1965 року? Бо тоді відбулася хвиля арештів інтелігенції та знаменитий протест на прем'єрі фільму «Тіні забутих предків», що змінили й загальну обстановку в українській культурі, й особисту долю поета. Починався новий етап.

Беручись до першого тому повного зібрання, треба бути готовими, що там вистачає відверто слабких, учнівських віршів. Які, втім, допомагають побачити багато чого присутнього для генези та інших особливостей письма Василя Стуса. Навіть коли декотрі з них із сьогоdnішньої перспективи, а головне, з перспективи міфологізації поета можуть видаватись лише курйозами:

Індустріє! Ти дух непогамований,
Такий знайомий і незнаний зрання.
Для твого майбуття ми на вогонь
жертвний

Приносимо свої найкращі поривання.
Індустріє! Ти сила нездолання
Раніш не бачена й не виважена досі.
Хто може тіло обійнять титана?
Хто може силу вимірять в колосі?
Ти гартувалась на страшнім огні
Людських сердець, і вір, і душ, і крові
Чому ж до тебе сповнені любові?
Чому ж тобі всі помисли, всі дні?
Ти диктувала ритм серцям і крокам
І долю вигартовуєш в горнилі,
І під твоїм розкритим широким
Крилом ми набуваєм сили.

Як бачимо, на раннього Стуса активно впливав радянський поетичний канон. І цим поет близький до інших шістдесятників. Умовний радянський дискурс потім трансформуватиметься, зокрема й у мотиви нерідко, сказати б, правозахисного за своєю суттю або викривального обурення,

поступового відходу на протилежні позиції, втім, зі збереженням важливості тих чи інших форм ідеологічного письма.

СПІВЦЯМ — КРИТИКАМ СТАЛІНА

Так, Сталін був тиран. Але шкодую —
Чом він не знищив вас, своїх співців —
Отих, котрі тягнули алілуя
За іродом в кривавому вінці.
Чом ви тоді не зникли, лицемірні?
Чом ви тоді за ним не відійшли —
Ви б трохи збереглися б од хули,
Нехай холопи, та холопи вірні.
Чи вам не сором проклинать вожда,
Чи вам не сором зраджувати двічі,
Не соромно дивитись людям в вічі
І знов хвалить і, може, знову ждять?
Щодень я чую ваш спізнїлий крик,
І сам кричу, шалїючи од злості:
«Ти хоч вві сні до них зайди у гості
І вирви з горла чорний їх язик».

Єднають з іншими шістдесятниками молодого поета й такі риси, як, наприклад, потяг до афористичного, повчального й трохи парадоксального ефекту (один із ключових інгредієнтів еліксиру популярності шістдесятництва as it is):

Старезним рам'ям весь обмотаний,
Кричав на площі ідіот:

Свободу дайте — божеволіти,
Хай божеволіє народ.
І так подумалося потім:
Невже свободу — ідіотам?

Проте вже у творах п'ятдесятих-шістдесятих років ми знайдемо й дещо від пізнішого оригінального «канонічного Стуса» з його напругою ритму й фонетики, з неоромантичним пориванням і риторичними секвенціями.

В двадцять років своїх я нікого в житті
не кохав
Навіть — ні — бо кохав, та усе
чудернацьки, неспроста
Та молінням любовним дорання
наказував — доста
Бо й любові не зможу віддати своїх
блюбованих прав.
І не знав я — що лиш зупиню
розтривого душевну
І постане усе в незглибимій своїй
простоті
Що любові і волі навік заплелися путі —
Й гармонійність пізнаєш, донині чужу
і неявну.

А потім — неочікуваний поворот до легких і повітряних замальовок:

Сонце пада, як дощ,
Сонце пада, як злива,
Сонце плавиться
І стікає ринвами хмар.
Пий
Крізь соломинку променя
Літа
Червоне вино!

Перший том повного зібрання творів не лише ретельно демонструє нам контексти раннього етапу творчості Василя Стуса, а й допомагає краще придивитися до самої структури його вірша, образу, ритму, мислення. Чуттєвість, закоріненість у традицію, відданість публіцистичному елементу — думаю, саме ці речі найбіль-

ше привернуть увагу ширшої читацької аудиторії. А фахівців потішають примітки та наявність різних версій віршів.

**Олег Коцарев,
м. Буча (Київська область)**

Чим пахне туга

Катерина Зарембо. Євшан. — Київ: Віхола, 2026. — 224 с.

Є книжки, про які важко говорити поза особистістю їхнього автора чи авторки. І не тому, що вони від А до Я автобіографічні. Просто голос тих, хто їх створив, важить майже так само, як і текст. Або сформулюю інакше: тобі цікаво читати книжку, адже, у принципі, цікаво стежити за всім, що робить і як проявляє себе конкретна людина. І навпаки: читаючи текст, мимоволі зіставляєш написане з постаттю автора чи авторки та його чи її досвідом.

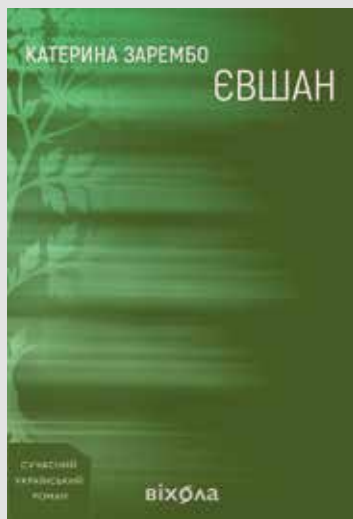
«Євшан» Катерини Зарембо — саме такий випадок. Це доволі компактний роман про початок повномасштабного вторгнення і про досвід мами трьох дітей у німецькому провінційному містечку. Або ось ще один можливий його опис: роман про західну «академію» та українську дослідницю, яка опиняється в ній в історично найвразливіший для своєї держави й один із найважчих у своєму житті момент. Або нарешті процитую фрагмент анотації до книжки: «Це книжка про вибори, які ми робимо під час війни. Про своїх і чужих. Про совість і зміни. Про дім. І про сильних жінок».

Так, Катерина Зарембо може сміливо писати про сильних жінок, адже, без сумніву, і сама до них належить. Військовослужбовиця і мати чотирьох дітей, наймолodшій із яких нині чотири роки. Перед цим — парамедикиня і «госпітальєрка». А ще до того — політична аналітикиня. Авторка документального дослідження «Схід українського сонця. Історії Донеччини та Луганщини початку ХХІ століт-

тя» (2023) — однієї з нечисленних праць про український Донбас 1990-х – 2000-х не як місце конкуренції кримінальних банд і злочинних олігархів, а як двох регіонів, що після здобуття Незалежності теж робили спробу демократизуватися й українізуватися (!). Співавторка ще однієї книжки — «Писати аналітику може кожен» (2020). Перекладачка монументальної праці Тоні Джадта «Після війни. Історія Європи від 1945 року». Викладачка в українських і закордонних університетах. Кандидатка наук. Дослідниця у сфері міжнародних відносин. А ще — захисниця старого Києва від незаконної забудови. Волонтерка. Членкиня Українського ПЕН. Але навіть цей довгий перелік — не вичерпний. Тут додаю хіба, що Катерині Зарембо — лише 38 років. І, поза всіма згаданими здобутками й заслугами, це ще просто неймовірно тепла людина, яка глибоко мислить і тонко відчуває цей світ.

«Євшан» — її художній дебют.

Марія Рута з роману принаймні в дечому нагадує авторку. Вона — теж молода дослідниця з доволі успішною, як на свій вік, кар'єрою, з трьома дітьми й безліччю творчих і наукових планів. Як і сама Катерина, вона на початку вторгнення теж виїздить із дітьми за кордон — не зовсім як біженка, хоч таки через війну — адже на запрошення німецького університету як викладачка. І, як і вона, не витримує «парникових» умов (і «парник» тут — не так про виплеканий комфорт, як про брак кисню) і вже за рік повертається в Україну. Втім, на відміну від персонажки роману, шлюб авторки не тріщить по швах після року розлуки. Навпаки, реальний чоловік удома гарантує той безпечний «тил», який дав дружині змогу піти за своєю совістю, залишивши дітей на його опіку. Нині Катерина Зарембо служить і паралельно здобуває вищу медичну освіту, щоб виконувати свій обов'язок максимально ефективно. Усі ці життєві вибори Катерина називає очевидними й негероїчними. Але на практиці вони, хоч як круті — виняткові.

Хтось може, звісно, зауважити, що вишукування автобіографічних паралелей — такий собі комплімент художньому твору. І в чомусь матиме рацію. Адже роман має промовляти сам за себе. І насправді художній світ «Євшану» доволі переконливий. Звісно, ефект упізнавання виникатиме в різних читачів у різні моменти. Та більшість описаних ситуацій і реакцій персонажів здаються правдоподібними й доволі точно описаними. Роман читається легко, а перо авторки виглядає впевненим і майстерним. І хоч у деяких сюжетних лініях хотілося б трохи детальнішого прописування логіки дій персонажів чи глибшого пояснення їхніх відчуттів, загалом роман не лишає по собі відчуття недовершеності. Радше він сприймається як невелика замальовка з недавньої української реальності; як твір, адресований не так тим, кому треба багато пояснювати, а радше всім, хто більшою або меншою мірою поділяє ці досвіди.

А ось кілька фрагментів із сюжетної мозаїки роману.

Як соло-мама в незнайомій країні намагається підлаштуватися під місцеві умови, щоб виконувати три функції в одному: створювати дітям відчуття захисту й тепла, замінюючи обох батьків і дбаючи

про матеріальний добробут; виконувати професійні обов'язки на належному рівні — так, ніби в неї в житті нічого не відбувається; паралельно доносити до інертної та доволі-таки безграмотної «академії» і загалом закордонної публіки позицію України, виконуючи роль неофіційної дипломатки (усі українці з культурної бульбашки, хто опинялися за кордоном після 2022-го, добре уявляють, про що йдеться).

Або ж динаміка стосунків на відстані: як на місце туги приходить утома, а тоді роздратування і байдужість; як брак фізичної любові несвідомо штовхає до нових «ризикованих» досвідів; як на зміну страху перед невідомістю приходить відвага робити кроки, наслідки яких наперед невідомі.

І насамкінець — про назву. Євшан, чи то пахучий степовий полин, як відомо, символізує у фольклорі пам'ять про рідний дім і тугу за ним. Як неважко зрозуміти, дім у цьому романі — не безпечні стіни чи тим паче комфорт. Він — радше поле тяжіння головної героїні, а також відчуття її причетності до спільноти, поза якою важко, ба навіть неможливо себе помислити. Не тому, що будь-де інде їй не вдалося б себе реалізувати (якраз для цього в Марії Рути, як і в авторки, були всі передумови). Але тільки в цьому справжньому домі вона може бути до кінця собою, як і прожити те життя, що матиме сенс особисто для неї.

Заради такого дому варто ризикувати. І за нього точно варто боротися.

Роксоляна Свято, Київ

MINISTERSTVO
KULTURY

„Український журнал“ www.ukrzurnal.eu

Інформаційний культурно-політичний місячник для українців у Чехії, Польщі та Словаччині; № 4 (182), 2026, рік двадцять перший
Видано у Празі; подано до друку 20 вересня 2026 року; видає: РУТА, e-mail: ukrzur@seznam.cz

Редколегія: Петро Андрусечко (головний редактор); Прага – Ленка Віх (керівник проекту),
Яна Прокоп'юк, Богдан Копчак, Інна Біланин; Київ – Юлія Озен;
Коректор: Надія Іздрик;
Верстка: Ондра Гулеш

Часопис видається за фінансового сприяння Міністерства культури ЧР. За достовірність викладених фактів відповідає автор статті. Редакція залишає за собою право не у всьому погоджуватися з думками і поглядами авторів, скорочувати матеріали і виправляти мову. Реєстрація: MK ČR E 16026; ISSN 1802-5862

АЗОВ ЦЕ ЛЮБОВ

АЗОВ.

Handwritten signature or graffiti in black ink.